

Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen heeft op 5 oktober 2022 **de heer Raab** als getuige gehoord, die werd bijgestaan door de heer Van Goudoever.

Voorzitter: Van der Lee
Griffier: Kruithof

Aanwezige leden van de commissie: Van der Graaf, Kat, Kathmann, Kwint, Kuik, Van der Lee en Tielen.

Aanvang 10.00 uur.

De **voorzitter**:

Aan de orde is het verhoor van de heer Raab. Ik verzoek de griffier om hem en zijn steunverlener binnen te geleiden.

(De griffier geleidt de getuige naar zijn plaats in de Enquêtezaal.)

De **voorzitter**:

Goedemorgen. Welkom, meneer Raab, en ook u, meneer Van Goudoever, hier bij de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen.

60 jaar aardgaswinning heeft Nederland veel gebracht, maar kent zeker voor gedupeerden schaduwkanten. De commissie onderzoekt hoe deze schaduwkanten hebben geleid tot het besluit om de aardgaswinning in Groningen te stoppen. Wij willen weten hoe de besluitvorming op cruciale momenten is verlopen en hoe publieke en private partijen hebben samengewerkt bij de gaswinning. Wij onderzoeken de aardbevingen, de ontwikkeling van kennis daarover, de afhandeling van schade veroorzaakt door de bevingen en het proces van het versterken van gebouwen Groningen.

U, meneer Raab, hebt een behoorlijk aantal jaren gewerkt bij het ministerie van Financiën, onder andere als directeur Financieringen bij de Generale Thesaurie en later ook als directeur Inspectie der Rijksfinanciën. We willen u graag als getuige horen over het dossier waar we al enkele weken over spreken.

U heeft ervoor gekozen om de belofte af te leggen en daarmee de gehele waarheid en niets dan de waarheid te zullen zeggen. Daarom verzoek ik u om te gaan staan.

(In handen van de voorzitter legt de heer Raab de belofte af.)

De **voorzitter**:

Dank. Dan staat u nu onder ede.

Het verhoor met u wordt afgenomen door mevrouw Van der Graaf en mevrouw Tielen, en mogelijk dat ik zelf aan het eind ook nog enkele vragen aan u heb. Is dat helder?

De heer **Raab**:

Ja hoor. Dank u.

De **voorzitter**:

Dan gaan we beginnen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Meneer Raab, u was van 2007 tot 2016 directeur Financieringen bij het ministerie van Financiën en van 2016 tot 2020 directeur van de Inspectie der Rijksfinanciën op hetzelfde ministerie. In beide functies was u daarom betrokken bij kwesties die het gasgebouw aangaan. Het zal in dit verhoor gaan over verschillende onderhandelingen met de oliemaatschappijen, Shell en ExxonMobil, en de budgettaire consequenties van de afbouw van de gaswinning in Groningen.

In uw functie als directeur Financieringen raakt u betrokken bij de onderhandelingen met de oliemaatschappijen als aandeelhouder van de Nederlandse Gasunie. Hoe is de directeur Financieringen in de dagelijkse praktijk betrokken bij de Gasunie?

De heer **Raab**:

Bij de gaswinning?

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Bij Gasunie.

De heer **Raab**:

Bij Gasunie; dat maakt wel een verschil, inderdaad.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Zeker.

De heer **Raab**:

Wij waren aandeelhouder. De Nederlandse Staat was de 100%-aandeelhouder van Gasunie. Ik was dan de ambtelijk vertegenwoordiger van de Staat en in die zin had ik dus regelmatig contacten met de mensen van Gasunie, de raad van bestuur, de raad van commissarissen, over de kwesties die daar speelden. Als aandeelhouder heb je natuurlijk ook een aantal specifieke bevoegdheden die je kunt gebruiken. Je moet de jaarrekening goedkeuren, je hebt instemmingsrecht bij grote investeringen, je benoemt de leden van de raad van bestuur en van de raad van commissarissen. Dus je hebt een aantal specifieke bevoegdheden die je helpen om met de mensen van Gasunie ervoor te zorgen dat dat bedrijf in de goede richting gaat. Onze invalshoek was natuurlijk dat Gasunie de publieke belangen moest behartigen. Daarom waren wij ook aandeelhouder van Gasunie. In andere landen was zo'n bedrijf als Gasunie soms in private handen. In Nederland vonden de Tweede Kamer en het kabinet de publieke belangen die met gastransport gemoeid waren zo belangrijk dat de Staat daar 100% aandeelhouder moest zijn.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat gaat inderdaad ook over de specifieke taken en bevoegdheden die dan meekomen met dat aandeelhouderschap, maar hoe zag die dagelijkse praktijk er dan uit? Had u veel contact? Ging u dan naar Groningen? Hoe zag dat eruit? Hoeveel van uw tijd besteedde u hieraan?

De heer **Raab**:

Dat moest zich nog een beetje opbouwen toen ik begon. Toen ik in 2007 kwam, moet u weten, was in de tijd daaraan voorafgaand het beleid van het kabinet daarvoor gericht op privatisering. Toen ik kwam, in 2007, was inmiddels minister Bos minister Financiën. Die had dus een draai gemaakt en die had gezegd: we blijven nu in principe aandeelhouder van deze staatsdeelnemingen, ook Gasunie, tenzij er een casus kan worden gemaakt dat we daar geen enkel publiek belang meer te dienen hebben of dat belang op een andere manier behartigd kan worden; dan kunnen we over privatisering nadenken. Maar de invalshoek was dus meer verschoven van "we maken die staatsdeelnemingen gereed voor privatisering" naar "we blijven permanent aandeelhouder". Dat betekent natuurlijk ook dat je een andere vorm van contact hebt dan wanneer je op een privatiseringskoers zit.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
En hoe zag dat eruit?

De heer **Raab**:

We moesten dat dus opbouwen. We hadden regelmatige contacten, laten we zeggen één keer per kwartaal, met de raad van bestuur. We hadden met de voorzitter en met sommige leden van de raad van commissarissen periodiek, zeg twee keer per jaar, contact, en tussendoor, in het geval van een aantal grote, politiek gevoelige beslissingen, had je natuurlijk intensiever contact.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat helpt ons om even een beetje een beeld te krijgen van hoe dat dan gaat. Gasunie is ontstaan in 2005 na de splitsing van het transportnetwerk van het verkoopkantoor, GasTerra, waarvoor de Staat 2,78 miljard euro betaalt aan Shell en ExxonMobil. Bij de onderhandelingen voor dat bedrag was u niet betrokken, maar deze aanschaf heeft wel consequenties voor uw aandeelhouderschap bij Gasunie. De onderhandelingen waren destijds gevoerd door het ministerie van Economische Zaken. Hoe had Economische Zaken dat betaalde bedrag van 2,78 miljard euro verantwoord?

De heer **Raab**:

Dat weet ik niet, want daar was ik niet bij betrokken, toen. Dat speelde dacht ik in 2004, 2005. Ik ben in 2007 gekomen, dus op deze specifieke vraag kan ik echt geen antwoord geven. Dan zou ik moeten gaan speculeren.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

We zien dat het betaalde bedrag leidt tot een lange discussie over de waarde van het transportnetwerk. De waarde van een netwerk wordt niet zozeer bepaald door de kosten van de aanleg, maar door de kosten die de transportonderneming mag berekenen voor het transport over het netwerk. Omdat de tarieven uiteindelijk lager worden vastgesteld door de toezichthouder, de NMa, leidt dat tot een grote afwaardering van dat netwerk: 1,6 miljard euro. Dan vraag ik u: hoe ervoer u de medewerking van het ministerie van Economische Zaken om de afwaardering van het netwerk te voorkomen?

De heer **Raab**:

Daar kan ik wel iets over zeggen, want die discussie speelde zich wel voor een deel af in mijn periode. Ik weet inderdaad: de voorgeschiedenis was dat er een bepaald bedrag is betaald. De waarde van Gasunie is toen vastgesteld

op een bepaald bedrag. Ik weet ook -- dat hebben mijn medewerkers me destijds verteld en ik heb het ook uit de mond van een vertegenwoordiger van de toezichthouder, ACM, gehoord -- dat ACM in die discussies al wel had aangegeven: wat ons betreft denken wij dat die asset base, waarover je dan de kosten mag berekenen, ongeveer in de buurt van de 4,8 miljard ligt. Nou kun je natuurlijk zeggen: in de onderhandelingen is dat een referentiepunt. Maar je moet ook kijken waar je uitkomt met de verkopers, dus dat je dan iets hoger uitkomt, is inderdaad nog wel verdedigbaar. Maar ik weet ook dat EZK heeft gezegd: nou, maak je geen zorgen als het wat hoger uitkomt dan die asset base van 4,8, want wij zorgen ervoor dat jullie dat kunnen terugverdienen. Er was zelfs nog een brief van EZK ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
EZK zei: maak je geen zorgen?

De heer **Raab**:

Die zei tegen ons: maak je geen zorgen, wij zorgen ervoor dat dat in de tarieven terugkomt en dat je dus geen afwaardering hoeft te doen. Dat duurde best een tijdje, voordat ze dat ze waarmaakten. Toen wij daar op een gegeven moment navraag naar deden, werd op een gegeven ogenblik gezegd: het kan niet meer, want er is nu een derde energiepakket; de ACM is totaal onafhankelijk en wij kunnen geen richtlijnen meer geven, dus jammer maar helaas, wij kunnen daar niks meer voor jullie betekenen. Nou, dat vonden wij natuurlijk iets minder leuk.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Wat gebeurt er dan?

De heer **Raab**:

Dan is dat een voldongen feit, helaas. Dan kun je misschien een keer boos worden of zo, maar je informeert je minister. Dat is dan toch wel een vrij stevig feit. We hebben onze frustratie uitgesproken richting EZK dat het zo lang heeft geduurd. We vonden dat niet fijn.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Hoe is dat bedrag uiteindelijk opgevangen in de begroting?

De heer **Raab**:

Dat heeft geen begrotingsimplicaties. Die staatsdeelneming staat op zichzelf, dus dat is dan een afboeking van de balans van Gasunie. Wat het wel doet,

is dat het eigen vermogen daardoor natuurlijk wel afneemt, zodat de mogelijkheid in de toekomst van dividenden wel wat beperkter wordt. Dus het heeft wel een betekenis, maar het heeft geen onmiddellijke betekenis. Gasunie gaf op dat moment vrij hoge dividenden. Ik heb ergens in de stukken gelezen dat er zelfs een dividendpay-out was van 100%, dus dat de winst zo'n beetje volledig wordt uitgekeerd, de operationele winst, nettowinst. Het had geen directe impact op de kasstroom die naar de overheid ging, dus boekhoudtechnisch aan de kant van de overheid had het geen directe implicaties.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

U zei net: dan sta je voor een voldongen feit. EZ had gezegd: maak je geen zorgen; we gaan die afwaardering voorkomen. Toch wordt daar een fors ... Dat lukt dus niet. Hoe moeten we dit nou duiden zeg maar in de dynamiek ook tussen EZK en Financiën? Heeft Financiën daarbovenop gezeten in die tijd? Kunt u ons hier een beetje in meenemen om dit goed te kunnen beoordelen? Wat heeft u zien gebeuren?

De heer **Raab**:

Dit was een discussie die dus al speelde voor mijn tijd. Toen ik daar kwam, 1 juli 2007, wist ik niet van het bestaan van deze discussie af. Er is mij niet meteen gemeld dat dit speelde. Dit bleek later. Ik weet niet meer precies wanneer dat opkwam. Dat zal ergens in 2007, 2008 zijn geweest. Maar je kunt natuurlijk zeggen: daar had Financiën meer bovenop moeten zitten. Daar staat tegenover dat in ons team behoorlijk veel mutatie zat, behoorlijk veel doorstroom. Mensen moesten voortdurend dat aan elkaar doorgeven. Daar gaat dan weleens een keer iets mis, denk ik. Dat is hier ook wel gebeurd, niet in de zin van dat het verdwenen was, want het kwam dus opnieuw op. Het is mij op zeker moment verteld dat dit nog speelde. Maar dit had misschien met een iets hogere urgentie aangepakt moeten worden, ook vanuit onze kant. Maar goed, mijn mensen zullen ongetwijfeld zeggen: ja, we hebben er echt alles aan gedaan. Dat geloof ik ook graag, maar het is niet tot mij gekomen, zal ik maar zeggen. Pas later.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wie heeft nou in deze zaak het meest geprofiteerd?

De heer **Raab**:

Dat is altijd moeilijk te zeggen. Niet Gasunie. Wij zeker niet. Uiteindelijk moet je dan zeggen: de verkopende partij, want die heeft een behoorlijk

bedrag ontvangen, wat niet kon worden terugverdiend en waar eigenlijk ook al indicaties voor bestonden dat dat niet kon. Tegelijkertijd moet ik dan wel zeggen dat de verkopers zich daar ook geen zorgen over hoeven te maken, want ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
De verkopers?

De heer **Raab**:

De verkopers, Shell en ExxonMobil. Ja, die hoeven zich natuurlijk niet druk te maken over wat wij intern binnen de Staat wel of niet afspreken. Die willen alleen maar een zo hoog mogelijke prijs voor dat bedrijf. Dat is hun taak, dat is hun taak ook naar de aandeelhouders. Dus op zich kun je dat hun niet kwalijk nemen. Maar ze hebben er wel van geprofiteerd. En het mooie is, voor hen dan: die lage regulering leidt er ook toe dat ze lagere tarieven krijgen. Dat grapje is ook nog een keer herhaald in Duitsland, later. Daar zult u ongetwijfeld ook nog vragen over gaan stellen. Daar gebeurde eigenlijk hetzelfde fenomeen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Dus twee keer winst voor de oliemaatschappijen.

De heer **Raab**:

Ja, vanuit hun kant gezien hebben ze dat goed gedaan. Je kunt ook niet zeggen dat ze daar dingen verkeerd hebben gedaan, zeker niet in het Nederlandse geval. Zo meteen komen we nog op het Duitse geval. Maar in het Nederlandse geval hebben ze denk ik niks verkeerd gedaan. Wat zij doen, is legitiem, namelijk dat bedrijf afstoten tegen een zo hoog mogelijke prijs. Ja, en als wij het aan onze kant van de overheid niet goed regelen, dan is dat vooral onze schuld.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Wat zegt deze kwestie over het onderhandelingsresultaat van de Staat bij de splitsing van Gasunie?

De heer **Raab**:

Nogmaals, daar ben ik niet bij betrokken geweest, dus ik weet niet hoe dat gegaan is. Ik heb gezegd wat de consequenties waren. Die waren niet leuk. Maar hoe dat tot stand is gekomen: daar kan ik echt niks over zeggen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U wilde het er zelf al over hebben en wij ook inderdaad, over het Duitse gasnet met de afkorting BEB. In 2007 neemt Gasunie voor een bedrag van 2,15 miljard euro dat Duitse gasnet over van de eigenaren, Shell en Exxon. Hoe was de Nederlandse gasmarkt daar nou bij gebaat?

De heer **Raab**:

Het Nederlandse gasgebouw?

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Nee, gasmarkt.

De heer **Raab**:

O, gasmarkt. Het idee daarachter was om ervoor te zorgen dat Nederland een soort draaischijf, een gasrotonde, werd waar verschillende gasstromen uit Noordwest-Europa samenkwamen voor verdere distributie. Dat had als voordeel dat hier een liquide gasmarkt zou ontstaan, dat ook leveringszekerheid daarbij gebaat was. Het zou leiden tot lagere tarieven, lagere prijzen voor gas. Dus de hele Nederlandse maatschappij was daarbij gebaat. Dat hebben we ook laten uitzoeken door een strategisch consultant. Die kon die strategische rationale ook onderschrijven. We hebben uiteraard ook getoetst bij het beleidsministerie, EZK, of die achter dit idee stonden. Nou, die steunden dit ook. Het paste ook helemaal binnen hun beleid. Dus de strategische rationale van die overname was, denk ik, wel goed.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Die was wel goed, de gedachte, de verwachting daarbij.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Maar in 2012 wordt een rapport opgesteld door het zogenoemde American Appraisal over die aanschaf. Daarin is de stelling dat de prijs onder tijdsdruk enorm is opgevoerd. In hoeverre was u zich bewust van de tactiek om die tijdsdruk zo op te voeren?

De heer **Raab**:

Nou, het werd natuurlijk ... Dat er tijdsdruk was, dat wisten we. Nou moeten we even terug naar de context. Dat was dat dit speelde zo'n beetje in

september, oktober, november. Ik zat er toen dus drie maanden. Dit was mijn eerste grote echte transactie op dit punt. Ik had ook te maken met een vrij onervaren team, dat ook nog niet heel veel met dit soort transacties te maken had gehad. Dat gold trouwens ook, heb ik later begrepen, voor de raad van bestuur en de raad van commissarissen van Gasunie, die hier eigenlijk ook niet heel veel ervaring mee hadden opgedaan. Dus ik wist wel dat er een tijdsdruk op stond, maar de specifieke kenmerken van dat verkoopproces, wat een controlled auction is en hoe je daar dan mee om moet gaan, waren voor mij wel nieuw, en ook voor mijn team wel nieuw. Wij hadden er wel vertrouwen in dat de raad van bestuur en de raad van commissarissen, waar toch ook een aantal mensen met echt industriële ervaring in zaten, en ook onze eigen expert die we hadden ingehuurd en ook de zakenbank die Gasunie had ingehuurd, toch ook vaker met dit soort processen te maken hebben gehad en dus wel wisten waar de valkuilen liggen en hoe je je daar dan tegen teweer kunt stellen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dat was uw verwachting?

De heer **Raab**:

Ik ging er inderdaad van uit dat dat zo was. Desalniettemin, wat we wel hebben gedaan, is dat we ook een eigen team hebben geformeerd van ongeveer vijf mensen. Die zijn naar Groningen gegaan met onze consultant. Die had ook een team van een aantal mensen. Die hebben daar dus ook kennisgenomen van de informatie en die hebben daar de businesscase op een aantal punten nog gechallenged en verbeterd. Maar dat dit erachter zat, hadden wij op dat moment niet in de gaten.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U zegt: van de tijdsdruk was ik me bewust, maar er waren een aantal andere factoren waardoor we wellicht niet uit zijn gekomen op wat onze verwachting was. Is dat wat u zegt?

De heer **Raab**:

Kijk, al relatief ... Wat we wel wisten, was dat de regulering een belangrijke rol speelde. Met name de nieuwe regulering die in 2008 ingevoerd zou worden, had natuurlijk een behoorlijke impact op de waardering van dat over te nemen bedrijf. Dat heeft dus ook een invloed op de prijs die je dan wil en kan gaan bieden. Dat hadden we geïdentificeerd. Wij hebben ons vervolgens

nog wel gebaseerd op wat de raad van bestuur tegen ons zei, dat het er allemaal positief uitzag.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

De raad van bestuur van Gasunie?

De heer **Raab**:

Van Gasunie. Die had een gesprek gehad ook met de toezichthouder in Duitsland en had natuurlijk een gesprek gehad met de verkopers. Op basis van die informatie zeiden zij: er zijn een aantal scenario's. Dat waren relatief positieve scenario's. Zij noemden dat nog conservatieve inschattingen op dat moment. Op die basis is het mogelijk dan een prijs te betalen die in de richting van 2 miljard gaat.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U hintte er al op. De waarde van het netwerk wordt ook daar bepaald door de kosten die de transportonderneming mag berekenen voor het transport van gas over het netwerk. Na de aanschaf van BEB stelt de Duitse toezichthouder de tarieven voor dat gastransport toch veel lager vast dan was ingeschat. Gasunie beschuldigt na de aanschaf de voormalige aandeelhouders van BEB -- dat zijn dus Shell en Exxon -- van misleiding. U onderhandelt vervolgens met Shell en Exxon over een schikking.

De heer **Raab**:

Nou, dat is maar een hele korte periode geweest. Kijk, aanvankelijk heeft Gasunie dus direct wel een arbitrage gestart richting Shell en Exxon. Dat hebben zij dan gedaan, want zij waren bij die onderhandelingen betrokken destijds. Zij hadden die informatie, dus zij hebben die arbitrage aangespannen en in dat kader ook de contacten gehad met de arbiters en met de verkopers. Later is gepoogd in het kader van die arbitrage te kijken of er een schikking mogelijk was.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ja. En die onderhandelingen doet Financiën?

De heer **Raab**:

Nou, dat hebben we toen in overleg ..., "wie doet dat het beste". Ik kan me één sessie herinneren in Den Haag, in het gebouw van Financiën. Daar zat de CFO, dacht ik, van Gasunie bij. We hebben gezegd: het maakt niet uit, we

gaan er met z'n tweeën zitten en we gaan horen wat ze ons te vertellen hebben.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
En?

De heer **Raab**:

Ik zeg uit mijn hoofd -- ik weet niet meer precies wat het bedrag was -- dat er een schikkingsbedrag uit kwam van 10 miljoen. Toen heb ik gezegd: dat vind ik echt een belediging, dus dat is niet serieus te nemen, jongens.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Wie zaten daar toen aan tafel?

De heer **Raab**:

Dat weet ik echt niet meer. Dat waren ook allemaal mensen die ik voor de eerste en tevens laatste maal heb gezien, dus dat weet ik niet meer.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Daar werd iets op tafel gelegd. U zegt: 10 miljoen. Toen zei u: nou, dat ...

De heer **Raab**:

Daar ga je niet voor schikken. Gasunie dacht dat ze een stevige casus hadden. Dat dacht ik dus daarom ook. Maar je gaat niet voor 10 miljoen schikken.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
U nam aan dat Gasunie dat zou weten, maar dat is uiteindelijk niet gelukt.

De heer **Raab**:

Nee. Nee. De precieze reden ... Dat is in de handen van de arbiters. Die nemen dan op een gegeven moment een besluit en zeggen: ja, er zijn allemaal wel onregelmatigheden geweest in dat hele onderhandelingsproces. Maar aan de andere kant hebben ze ook gezegd: Gasunie zelf heeft ook wel fouten gemaakt. Daarbij speelde dat rapport dat wij hadden opgesteld, dat wij hadden gevraagd ...

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Van American Appraisal.

De heer **Raab**:

... American Appraisal te laten opstellen, omdat wij ook buitengewoon ontevreden waren, niet alleen over de afloop van die onderhandelingen, maar ook alles daarna. Wij gingen natuurlijk bij Gasunie steeds pushen: "Hoe kan het nou dat ... Wat is er nu precies gebeurd?" Iedere keer als ik een vraag stelde, kreeg ik weer een ander antwoord.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Bij Gasunie?

De heer **Raab**:

Ja. Ook de manier waarop er met de afwaardering werd omgegaan, was buitengewoon intransparant en onnavolgbaar. Nou ben ik op het gebied van de bedrijfsboekhouding niet de allergrootste deskundige, maar over het algemeen, als mij een verhaal wordt verteld, kan ik dat goed volgen. Maar dit was totaal onnavolgbaar.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Wat u van Gasunie kreeg?

De heer **Raab**:

Ja. Dat leidde bij ons tot een dermate groot verlies aan vertrouwen dat wij op een zeker moment zeiden: nou is de maat vol; we gaan nu een onafhankelijke persoon, instelling, American Appraisal, een onderzoek laten doen naar wat er gebeurd is. Dat hebben we toen opgesteld.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Daar kwam die visie uit voort.

De heer **Raab**:

Daar stond veel informatie in waarvan ik zeg: die had ik dan liever in oktober, november willen hebben.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Op het moment dat u die onderhandelingen moest gaan doen?

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Nou is Gasunie van de Staat. U zit er vanuit het ministerie van Financiën en

u moet onderhandelen met Shell en Exxon, die ook met elkaar in het gasgebouw samenwerken. Wat was de invloed daarvan op de onderhandelingen?

De heer **Raab**:

Welke onderhandelingen bedoelt u nu?

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Over BEB.

De heer **Raab**:

BEB. Het zijn natuurlijk weer andere mensen, hè. Shell en ExxonMobil zijn natuurlijk enorme bedrijven met een hele ingewikkelde organisatiestructuur. De verkopers in Duitsland, dat was weer een andere entiteit en een andere bv of nv dan de entiteiten in Nederland. Die mensen kenden elkaar waarschijnlijk ook helemaal niet.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Zegt u daarmee dat dat eigenlijk geen invloed had op de manier waarop er onderhandeld moest worden?

De heer **Raab**:

Nou, dat denk ik. Ik denk dat de mensen daar die het Duitse bedrijf verkochten, dus zeg maar even Shell Duitsland, helemaal voorbijgingen aan het feit, en misschien ook wel terecht vanuit hun perspectief, dat er natuurlijk ook in Nederland een ander soort relatie is, overigens dus een ander soort relatie, die natuurlijk ook bij de afsplitsing van Gasunie, van het oude Gasunie, niet verhinderd heeft dat ze daar toch ook aardig van geprofiteerd hebben. Dus ik weet niet of je daar nou zo veel uit kan halen. Ik weet ook niet helemaal hoe ik de vraag zou moeten beantwoorden, maar het waren andere mensen, dus er was ook eigenlijk geen relatie.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ja, u heeft hem beantwoord. Ik snap het. In 2016 informeert de minister van Financiën de Tweede Kamer over die kwestie en stelt dat hij de bonussen van twee van de destijds meest betrokken bestuurders van Gasunie heeft terug weten te vorderen. Wat moet ik daaruit begrijpen?

De heer **Raab**:

Nu moet ik weer terug diep in mijn geheugen. Ik hoop dat ik het goed zeg.

Maar er waren toen, na dat slagen van de overname voor dat bedrag van 2,15 miljard, succesbonussen uitbetaald van €25.000, zeg ik eventjes uit mijn hoofd. Wij hebben toen gezegd: dit is een failure, deze overname, eigenlijk vanuit een heleboel perspectieven, dus het is onterecht dat die bonus is uitbetaald; die moet teruggevorderd worden. Dat is dus blijkbaar in een tweetal gevallen gelukt en in een aantal andere gevallen misschien niet.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Maar in ieder geval omdat het geen succes was, waar ook geen bonus bij paste. We lezen wel dat er vanuit Economische Zaken aangedrongen is op strafrechtelijke vervolging van het bestuur van Gasunie. Hoe keek Financiën aan tegen die overweging?

De heer **Raab**:

Nou, ja ... Dan moet je dus bewijzen dat er bewust is gelogen en dat er een sterke vorm van wanbeleid is gevoerd. Dat is heel moeilijk te bewijzen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Vond Financiën dat in die tijd, of zegt u dat nu?

De heer **Raab**:

Nou, er is niet goed gehandeld. Je kunt zelfs zeggen: tot op zekere hoogte is er misschien ... Ik heb het onlangs natuurlijk nog weer eens even doorgenomen. Als je dat dan allemaal voor je ziet -- en het waren dingen die ik niet wist in oktober/november -- dan zeg je: hier wordt informatie, zoals die naar ons toe is gepresenteerd, wel gemanipuleerd. Echt, dat vind ik. Dat woord wil ik wel gewoon noemen. Dit is manipulatie. Er wordt bewust een te positief beeld geschetst van de situatie. Het rapport van American Appraisal laat ook zien dat de raad van bestuur zelf over zes scenario's beschikt, waarvan er vier behoorlijk negatief zijn voor de waardering, en aan ons vier gematigd positieve scenario's presenteert. Dan is toch de vraag: hoe kan dat dan? Men wilde het wel erg graag hebben. Dat werd mij wel gewaar: dat ze het erg graag wilden hebben en dat ze er ook wel iets te gemakkelijk over leken te praten. Dus toen hebben we wel gezegd aan het eind, en dat vind ik dan in ieder geval nog wel prettig dat we dat hebben gedaan: als deze overname zijn waarde niet creëert zoals jullie zeggen dat hij die gaat creëren, dan moet de voorzitter van de raad van bestuur opstappen. Dan heeft hij in ieder geval wat skin in the game. Dan wordt hij even geconfronteerd met zijn verantwoordelijkheden. Dan moet hij nog eens even

goed nadenken wat hij dan precies gaat doen. Nou, dat vonden ze allemaal heel lastig en moeilijk, en dat mocht ik niet doen, en dat was onterecht. Nou, we hebben wel volgehouden, dus dat is gewoon in de goedkeuringsovereenkomst opgenomen. We hadden hem dus, maar toen dit allemaal duidelijk werd, hoe het gegaan was, was hij al vertrokken. Hij zag de bui al hangen, waarschijnlijk. Dat geeft wel aan dat we wel een gevoel hadden van: nou, jongens ... Maar om dan te bewijzen dat er bewuste misleiding en wanbeleid, dat is een hele zware ... En terecht, hè; daar ligt ook een hele zware bewijslast. Dan ben je jaren bezig. De voornaamste schuldigen waren op dit moment in 2013 al vertrokken. Een aantal leden van de raad van commissarissen hebben naar aanleiding van dat rapport ook zelf hun conclusies getrokken en zijn toen opgestapt. Ja, weet je, dan kun je doorgaan, maar onze inschatting was: dat levert dan weinig meer op.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Helder.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
In 2012 verschijnt dan een heel kritisch rapport van de Algemene Rekenkamer over de investeringen in het kader van de gasrotonde. Er wordt te veel betaald. Dat wordt ook heel beeldend gemaakt in dat rapport, met zakken geld, en de BEB-aanschaf -- dat was een hele grote zak geld -- wordt ook in perspectief geplaatst ten opzichte van andere investeringen. Wat is er nou geleerd uit dat rapport?

De heer **Raab**:
Dat rapport van de Rekenkamer kan ik me niet zo goed voor de geest halen, eerlijk gezegd. Maar we hebben natuurlijk wel zelf aan soulsearching gedaan, want dit was natuurlijk wel echt een zwarte bladzijde uit mijn loopbaan, zal ik maar zeggen. Je wilt niet dat dit gebeurt.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Welke lessen kwamen er uit die soulsearching binnen het departement?

De heer **Raab**:
Nou, we hebben gezegd van: kijk eens ... Dat heeft ook te maken met ervaringen. We zijn dan in 2013. Dan hebben we dus ook de financiële crisis achter de rug. We zijn bij een heleboel zeer complexe transacties betrokken geweest, met heel veel steun ook van deskundigen van binnen en buiten het ministerie. Daar heb je veel bij geleerd. Dan zeg je: als je dat nou zo

terugziet, dan gaan natuurlijk een aantal red flags branden, helemaal als je het rapport van American Appraisal leest, waar informatie in staat die wij dus niet hadden op dat moment. Wat je dan zegt, is: als een Nederlandse staatsdeelneming nog een keer zo'n overname gaat doen, gaat ie dit nooit alleen doen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Nooit alleen?

De heer **Raab**:

Nooit alleen, dus nooit een 100%-deelname. Zorg altijd voor een strategische partner, dus niet een financiële partner, geen pensioenfonds, want die heeft er ook geen verstand van, maar echt een strategische partner die in die business bezig is en die er zijn eigen geld in stopt. Die heeft er natuurlijk een belang bij om zo goed mogelijk die hele businesscase te fileren en geen risico's aan te gaan. Dan ben je ook ingedekt. Dan ga je ook zeker geen groter risico nemen dan die strategische partner doet. Dus: het altijd met een strategische partner doen, altijd heel goed de risico's inventariseren en aan de voorkant ook aangeven welk risico je bereid bent te nemen. In iedere transactie zit een risico. Als je geen risico wil nemen, dan moet je niks doen; dan krijg je ook nooit iets voor elkaar. Maar het risico moet je identificeren en dat moet je dus compartimenteren en zeggen: dit is het maximale risico dat ik wil lopen, bijvoorbeeld 200 miljoen, 300 miljoen; dat kunnen we nog wel dragen. Maar ja, in het geval van BEB ging het natuurlijk om een veel groter bedrag. Dit is een risico dat je natuurlijk normaal gesproken nooit wil lopen. Dus als wij hadden geweten dat dat een reëel risico was, hadden we dat natuurlijk nooit gedaan. Ga veel steviger ook met de staatsdeelneming kijken: waar zitten de risico's?

Even kijken, want ik heb even opgeschreven wat de lessen zijn, natuurlijk. Zorg natuurlijk dat je in de onderhandelingsovereenkomst, het contract, goede waarborgen krijgt dat de informatie die de verkopers hebben aangeleverd, ook klopt. Maak ook een bepaalde price adjustment mechanism, want als je eenmaal in dat bedrijf zit, dan zie je dat bepaalde zaken toch anders zijn dan zijn voorgesteld. Daar heb je dan een mechanisme voor: hé, we zien dat de waarde nu toch anders is dan jullie ons hebben voorgespiegeld. Dan heb je dus een price adjustment mechanism en dan word je daar eigenlijk min of meer automatisch voor gecompenseerd. Dat is een hele gebruikelijke formule bij dit soort contracten. Dat had Gasunie ook niet gedaan. Dat soort mechanismes moet je er dus in

meenemen. Je moet dus vroegtijdig betrokken zijn. En je moet de juiste expertise inhuren, onder andere ook bijvoorbeeld een onafhankelijke waardering. Want je kunt allemaal zakenbanken inhuren, maar die hebben er belang bij dat die transactie doorgaat, want dan krijgen ze een mooie success fee. Maar je moet dus ook een onafhankelijke waardeerder door die businesscase laten lopen en door het bedrijf laten lopen, en die moet dan een beeld geven. Die komt natuurlijk nooit met één bedrag. Die komt altijd met een bepaalde bandbreedte, maar dat helpt je dan weer om het risico dat je loopt beter te kwantificeren.

Er zijn dus allemaal technieken om de risico's die je aangaat te beheersen. In het ultieme geval moet je ook af en toe zeggen: weet je, dat gaan we niet doen. Dus daarna hebben we ook een aantal malen een staatsdeelneming laten bieden op andere deelnemingen in binnen- of buitenland. Dat liep dus niet altijd ... Dan won je niet altijd de aanbesteding. Daar hadden we blijkbaar de risico's wat anders ingeschat dan anderen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

U zegt dat er best wel stevige soulsearching is gedaan. Daar komen ook concrete aanbevelingen uit naar voren, lessen die geleerd zijn, ook om te voorkomen dat het nog een keer zou gebeuren.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Ik wil even doorvragen op een ander punt. We bespraken deze voorbeelden en het voorbeeld van die investering van een staatsdeelneming waar grote verliezen op zijn geleden. Daarbij is een belangrijk element dat het ministerie van Economische Zaken het beleid en daarmee ook de investeringsagenda bepaalt, terwijl het ministerie van Financiën de investering moet goedkeuren. Hoe verliep de afstemming tussen deze twee ministeries?

De heer **Raab**:

We hadden natuurlijk regelmatig contact en overleg, één keer per maand of zo en vaker indien nodig. Je kon elkaar ook makkelijk bereiken over de telefoon. Ik kende de mensen die daar rondliepen ook vrij goed en zij mij, dus dat was laagdrempelig contact. Je had dan ook regelmatig gesprekken

over de noodzakelijke investeringen en hoe die betaald zouden kunnen worden. Dus over het algemeen liep het denk ik vrij goed.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

In 2011 stellen de ministeries van Economische Zaken, EL&I is dat op dat moment, en Financiën een projectgroep in die bekijkt hoe de beslissingen over investeringen van de staatsdeelnemingen in de toekomst beter voorbereid kunnen worden. Is dat de sousearching waar u net op doelde, die projectgroep?

De heer **Raab**:

Nee, nee. Ik doelde meer op de informele contacten, het reguliere werkoverleg dat ik met mijn counterpart bij EZK had.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat is helder. Dan ga ik door met mijn vraag. U zit dan samen met de heren Dierikx en De Groot van Economische Zaken in een stuurgroep daarvan. In maart 2012 volgt daar ook een rapport uit. Wat waren de belangrijkste aanbevelingen van deze stuurgroep?

De heer **Raab**:

Dat is een goeie. Ik heb dat rapport wel gezien, maar ik kan me eerlijk gezegd heel weinig herinneren van die discussie en in ieder geval van dat rapport. Volgens mij was het een beetje een rapport dat niet heel veel nieuws toevoegde. Nu trap ik misschien op de harten van een heleboel mensen die er hard aan gewerkt hebben, maar het was een beetje een rapport dat volgens mij de Inspectie der Rijksfinanciën wilde, want die was natuurlijk gealarmeerd destijds door die afwaardering, ook bij Gasunie. Die had een beetje iets van: die Wouter Raab zit daar maar geld van de Staat weg te geven, die moeten we een beetje beter in de tang houden. Dus dat. Daarnaast was er nog een ander ding dat speelde. We hadden af en toe de indruk dat EZK wel graag wilde dat de investeringen plaatsvonden in het netwerk; het speelde bij TenneT ook bijvoorbeeld. Om een voorbeeld te noemen: je kunt hoogspanningsleidingen aanleggen. Dan moet er een ruimtelijke inpassing plaatsvinden. Er zijn hele stevige stralingsnormen. Daardoor werd dat heel duur, die werden drie keer zo duur als technisch gezien noodzakelijk is. Nou, daar zijn allemaal goede redenen voor, maar dat is wel de realiteit. Dan moet je er ook voor zorgen dat TenneT en Gasunie die investeringen kunnen terugverdienen, dat er dus erkenning is in het reguleringsframework dat wij in Nederland een aantal eisen stellen die ertoe

leiden dat die investeringen duurder zijn dan elders in Europa. Wij vonden dat dat af en toe weleens ... Nou, dat dit onvoldoende werd meegenomen door EZK en ook door de toezichthouder. Daar probeer je dan in het rapport afspraken over te maken, zodat de informatie-uitwisseling wat gestroomlijnder plaatsvindt en dat als een beleidsdepartement een investering wil doen maar niet garantstaat dat die ook kan worden terugverdiend via de regulering, dat een beleidswens is van het ministerie. Heel legitiem, die wens mogen ze uiteraard hebben, maar dan moeten ze daar zelf voor betalen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Ik neem u even mee naar een van de aanbevelingen uit dat rapport. Daaruit volgt dat het overleg tussen Economische Zaken en Financiën wordt geïntensiveerd. Dat leidt bij ons tot de vraag: waaraan ligt het dan dat het overleg over de staatsdeelnemingen daarvoor onvoldoende was?

De heer **Raab**:

Nou, ik weet niet of dat er staat. Het wordt geïntensiveerd in het kader van zo'n rapport.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

U heeft net geschetst dat er wel afstemming was en ook wel contact, maar eerder zei u ook: nou ja, misschien hebben we hier als Financiën minder bovenop gezeten. EZ heeft ook best een grote rol.

De heer **Raab**:

Nou, dat was over de periode voordat ik kwam. Ik weet niet wat daar gebeurd is. Misschien hadden we daar iets meer bovenop moeten ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

We proberen hier goed zicht op te krijgen ...

De heer **Raab**:

Wat zegt u?

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

We proberen om goed zicht te krijgen op de verhouding tussen EZ als beleidsdepartement en Financiën dat goed op de centen moet letten.

De heer **Raab**:

Ja, weet je ... Ik denk dat ... Er was gezegd: "We moeten het scherper in

beeld hebben" -- want er was vanuit EZK natuurlijk ook contact met staatsdeelnemingen als TenneT en Gasunie, en ik denk dat het met name over hen ging -- "en wij willen gewoon goed weten wat jullie zeggen tegen TenneT en Gasunie over investeringen die noodzakelijk zijn in het netwerk en die ook in jullie beleid passen. Dan weten wij dat dat speelt. Als Gasunie en TenneT dan bij ons komen, kunnen wij het goed beoordelen. Tegelijkertijd kunnen wij dan bij jullie aan de orde stellen dat je er dan voor moet zorgen dat die investeringen ook in de activabasis kunnen worden opgenomen, zodat Gasunie en TenneT daar hun kosten over kunnen terugverdienen." Dat was denk ik in essentie het grootste knelpunt. Dus het overleg dat we al hadden, moest dit punt nog iets steviger iedere keer op de agenda hebben staan. Dat is denk ik wat wordt bedoeld met "intensiveren".

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat wordt daarmee bedoeld. We zien dat dit rapport vertrouwelijk blijft. Waarom was dat nodig?

De heer **Raab**:

Dat weet ik niet. Ik had daar niet ... Van mij had dat niet hoeven. Er stond voor mij eigenlijk niets nieuws in -- daarom heb ik het in het kader van deze enquêtecommissie niet zo goed gelezen -- ook niet op dat moment. Het had wat mij betreft dus gewoon openbaar gemaakt kunnen worden. Alsnog trouwens, als iemand het interesseert; ik zou het niet aanraden, eerlijk gezegd, maar ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

We zien ook dat het niet aan de Tweede Kamer is gestuurd.

De heer **Raab**:

Niet?

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Niet. Het is ook niet vertrouwelijk ter inzage gelegd. Waarom?

De heer **Raab**:

Nee. Maar er staat helemaal niets vertrouwelijks in, volgens mij. Dus ik begrijp eigenlijk niet waarom dat is. Ik begrijp het gewoon niet. Ik ben er in ieder geval niet in gekend en ik vind het ook helemaal niet nodig. Het is een intern ambtelijk proces geweest. Er vloeit volgens mij ook helemaal geen ander beleid uit voort. Eigenlijk is het gewoon een heel erg ... Eigenlijk staat

erin: EZK en Financiën moeten meer informatie met elkaar delen op een tijdige basis. Dat is eigenlijk het hele rapport. Daar kun je heel ingewikkeld over doen, maar dat is altijd waar. Dat had dus helemaal niet vertrouwelijk hoeven te blijven, wat mij betreft.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Is het sindsdien wel verbeterd?

De heer **Raab**:

Ja dat ... Nou ja, ik weet niet hoe het nu gaat, want ik ben nu niet meer betrokken bij staatsdeelnemingen ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Maar in uw tijd?

De heer **Raab**:

In mijn tijd is het in ieder geval sterk verbeterd. Ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ik heb een aantal vragen over de begrotingssystematiek. In 2017, dan bent u directeur van de Inspectie der Rijksfinanciën, verandert de begrotingssystematiek met het aantreden van het kabinet-Rutte III. In het regeerakkoord van 2017 staat dat de budgettaire gevolgen van beleidsmatige besluiten over de gaswinning voortaan onder het zogenoemde "uitgavenkader" vallen. Kunt u ons uitleggen wat dit betekent voor de ministers als ze gezamenlijk zouden besluiten om de gaswinning te verlagen?

De heer **Raab**:

Dat betekent dat je in beeld brengt wat dat kost aan financiële ... Minder gasbaten die je dan direct krijgt. En dat het moet worden ingepast onder het uitgavenplafond dat je met elkaar als kabinet hebt gedefinieerd.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Hoe uit zich dat, als ergens iets "ingepast" moet worden?

De heer **Raab**:

Nou ja, als het goed is, komt er ook ... Zeker in de periode dat ik daar zat, was er vaak toch wel ruimte onder het uitgavenplafond omdat er geld overbleef, er waren meevallers. Het voornaamste gasbesluit dat genomen is door het kabinet toen ik er zat, was natuurlijk het besluit van minister Wiebes om naar nul te gaan.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Daar komen we zo nog op.

De heer **Raab**:

Dat is ook gewoon ingepast onder het uitgavenplafond. Daar was ruimte voor. Er hoefde dus niet voor te worden omgebogen. Als er geen ruimte is, zou je in theorie ... Dat is een hypothetische situatie en ik ben natuurlijk gewaarschuwd dat je moet oppassen voor hypothetische situaties, maar stel dat er geen ruimte is, dan zou je moeten ombuigen. Maar dat hoeft niet; het kabinet kan altijd besluiten om daarvan af te wijken. In mijn periode is de daling van de gasbaten wel netjes ingepast onder het uitgavenplafond. Maar daar was dus altijd reden voor.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Wat was eigenlijk de reden dat het veranderde?

De heer **Raab**:

Dat weet ik niet, want dat heeft een Studiegroep Begrotingsruimte geadviseerd en is overgenomen in de kabinetsformatie, en bij beide ben ik niet betrokken geweest.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Wat maakte het in de praktijk anders voor het kabinet?

De heer **Raab**:

Nou, niet zo heel veel anders. Je kunt je ook afvragen: is dit de beste timing om dat te doen? Op een gegeven moment was natuurlijk evident dat die gaswinning moest dalen. Iedereen in en buiten de Kamer had in de gaten dat dat moest. Dat gebeurde dus ook. Dan speelt dit wel een rol in de discussie, want je moet wel scherp hebben met elkaar hoeveel het kost en wat dan de ruimte onder het uitgavenplafond is. Maar deze regel is geen praktisch obstakel geweest.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U zegt dat iedereen wel wist dat de gaswinning zou dalen en dat dus ook de gasbaten zouden dalen. Was die beleidsregel dan bedoeld om de pijn een beetje te verdelen over iedereen?

De heer **Raab**:

Nou ja, weet je, wat ik denk dat het was, is dat als iedere andere minister ...

Stel, hier is de minister van EZK voor verantwoordelijk. Die moet dan naar het kabinet toe met een besluit: we gaan de gaswinning laten dalen. Als dat niet ergens ingepast moet worden, is er als het ware ergens een bergje gratis geld. Terwijl als de minister van Volksgezondheid of de minister van Sociale Zaken of de minister van Onderwijs iets wil doen, deze naar het kabinet moet om geld te vragen. Dan heb je een discussie. Om dit gelijk te trekken, zodat als EZK iets wilde met betrekking tot de gaswinning, ze dat dan ook netjes in het kabinet moesten inbrengen en dat ook een kabinetsbeslissing moest worden, is die regel waarschijnlijk ... Dat is mijn begrip ervan. Maar goed, dat zou u eigenlijk moeten checken bij de mensen die ervoor gezorgd hebben dat deze regel ingevoerd is. Maar ik vind het op zich een verstandige regel. Hij heeft dus denk ik niet gehinderd bij het opmaken van ...

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U zegt: het was hypothetisch omdat er altijd wel ruimte onder het uitgavenplafond was.

De heer **Raab**:

In de periode dat ik er was. Maar als er heel veel tegenvallers zijn ... Het hoeft dus niet altijd zo te zijn.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Werd het door de ministers ook zo ervaren, dat het alleen maar hypothetisch was?

De heer **Raab**:

Nou, "hypothetisch" ... Het was niet hypothetisch, want het moest wel worden ingepast. Er was dus wel een discussie over. In die zin werkt het ook disciplinerend op de discussie. Er is niet iedere keer een minister die zegt: ja maar, ik doe iets, en dat kan ik eigenlijk doen zonder dat ik het kabinet erin meeneem. Het maakte wel dat de minister van EZK dit ook echt in het kabinet moest brengen en er als het ware toch een soort van instemming voor moest krijgen. Maar dat hij die zou krijgen, vond ik redelijk voor de hand liggend, gezien de situatie waarin we zaten en ook gegeven de adviezen die er waren.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ja. Dan gaat het over de gasbaten. Werden de kosten voor schade en versterking op dezelfde manier berekend?

De heer **Raab**:

Nee, want dat was geen beleidsmatige beslissing.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Oké. Wat betekent dat in de praktijk voor de kosten van schade en herstel?

De heer **Raab**:

Die liepen dus in het uitgavenplafond, maar die waren daar niet ... Nee: die waren niet relevant voor het uitgavenplafond, die liepen dus als het ware in de staatsschuld. Tenzij je natuurlijk zulke grote meevallers had dat die groter waren dan de bedragen die je extra aan schade en versterken kwijt was. Maar die waren dus niet genormeerd. Die liepen gewoon weg in de gasbaten; daar werd niet voor genormeerd. Dat was min of meer van: daar moet je doen wat je moet doen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ja. Die liepen weg in de gasbaten.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ja. Maar ja, de gasbaten ... Nou goed, daar komen we straks op terug. In hoeverre waren deze begrotingsregels voor het ministerie van Financiën een manier om de rijksbegroting beter te kunnen beheersen?

De heer **Raab**:

Ik denk dat uitgavenbeheersing in ieders belang is, in het belang van ons allemaal als belastingbetalers, dus een beheerste rijksbegroting. Daar heb je natuurlijk een aantal normen voor nodig. In de loop van de tijd zijn er verschillende normen geweest. De norm van het uitgavenplafond werd wel gezien als een hele goede, omdat die betekende dat als de economie tegenzat en de belastingontvangsten minder hoog waren, je daarvoor niet om hoefde te buigen. Je zei: "We hebben met elkaar afgesproken dat we x-bedrag aan uitgaven uitgeven. Dat houden we ook vast, onafhankelijk, maar we hoeven niet om te buigen als de economie tegenzit." Dat was een hele verstandige. En omgekeerd, als het meezit in de economie en er komt meer geld binnen, hoef je dat ook niet uit te geven, waarmee je de economie nog verder zou gaan stimuleren, wat op dat moment helemaal niet nodig is. Economisch gezien is dit een hele verstandige norm. Het helpt natuurlijk ook

enorm bij het beheersen van de begroting. Er waren nog andere subregels -- ik weet niet hoe groot het document is -- die helpen bij het beheersen van de begroting.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Hadden ministers daardoor een prikkel om de gasbaten niet te verlagen?

De heer **Raab**:

Nee, volgens mij niet.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Hadden ministers een prikkel om de kosten van schade en versterking binnen bepaalde banden te houden?

De heer **Raab**:

Nee, helemaal niet. Integendeel zelfs. Dat was misschien wel een beetje het nadeel van de normering. Want er werd altijd gezegd door EZK en later door BZK "NAM betaalt", maar ja, dat wordt dan afgetrokken van hun opbrengsten en dat leidt uiteindelijk tot minder afdrachten. Dus uiteindelijk betaalde de Staat eerst 64% en later 70% van al die kosten. We maken dus wel kosten, maar het wordt niet zichtbaar. EZK en BZK hoefden ook nooit naar het kabinet om te zeggen: we zijn van plan om deze afspraak te maken met de bestuurders in de regio en dat kost naar onze verwachting zoveel, zijn jullie daarmee akkoord?

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dat hoefden ze nooit te doen.

De heer **Raab**:

Eerlijk gezegd, de regels zijn zoals ze zijn, maar ik vond niet dat er een prikkel uit naar voren kwam om het te beperken. Integendeel.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

In hoeverre hebben de begrotingsregels een rol gespeeld bij het voorstel -- u verwees er al naar -- dat minister Wiebes in maart 2018 deed om de gaswinning helemaal naar nul te brengen?

De heer **Raab**:

De begrotingsregel dat je het moet inpassen in het uitgavenplafond heeft natuurlijk een rol gespeeld. Want dat moesten we dan natuurlijk wel met elkaar voor elkaar zien te krijgen. Soms is ook bij Financiën het

maatschappelijk gevoel niet helemaal afwezig; we hadden dus ook wel het idee: we gaan natuurlijk niet zeggen "laten we de uitkeringen dan maar verlagen met eenzelfde bedrag." We wisten in het begin, in januari, februari, nog niet wat precies het bedrag zou worden en we wisten ook nog niet exact wat het voorstel van minister Wiebes zou zijn. Je maakt dan dus een inschatting van wat er gaat gebeuren. Dan kun je natuurlijk zeggen "we gaan dat heel stoer allemaal inpassen en dan moet er door de departementen bezuinigd worden", maar dat is toch een lastig verhaal. Wat we wel gedaan hebben, is dat we op zoek gingen naar ruimte op de begroting van departementen. Gelukkig waren er ook altijd weer meevallers, uitgaven die wel gepland waren maar niet plaatsvonden, dus we konden het op dat moment inpassen onder het uitgavenplafond. Er is dus voldaan aan die begrotingsregel en er is geen enkel departement dat daarvoor heeft hoeven ombuigen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Was dat een ingewikkelde exercitie?

De heer **Raab**:

Nou, het was redelijk ... Je moet dan goed weten wat er op de diverse begrotingen van de departementen speelt. Gelukkig hebben wij daar een groot aantal mensen voor bij de Inspectie der Rijksfinanciën die heel goed weten wat daar speelt. Dus we konden het met elkaar voor elkaar krijgen om die ruimte te identificeren. Het was soms wel een beetje trekken en duwen bij zo'n departement, maar het is wel gelukt, ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dus wat was nou precies de rol van de begrotingsregels op dat besluit van minister Wiebes in 2018?

De heer **Raab**:

Je had daardoor een nette besluitvorming in de ministerraad, die ook goed was ingepast in het begrotingsproces. Dat was denk ik hét voordeel. Dat is ook wat het oogmerk was van die regel: iedereen is erbij betrokken, niemand is verrast. Iedereen wist dat het speelde, iedere minister kon er zijn of haar zegje over doen; er is uitgebreid over gediscussieerd in de ministerraad. Financiën steunde dit omdat het verstandig was om te doen. En we konden het ook inpassen in andere begrotingen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Andere begrotingen. Het uitgavenplafond.

De heer **Raab**:
Het uitgavenplafond, ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Het kabinet besluit op 29 maart 2018 om de gaswinning op termijn te beëindigen. Wanneer hoorde u voor het eerst van dit voornemen van Economische Zaken om de gaswinning helemaal te beëindigen?

De heer **Raab**:
Ja, dat is nog wel een interessante. We hadden natuurlijk allerlei contacten met de collega's. Dat dit eraan zat te komen, zeker die nul in 2030, was in ieder geval voor mij toch nog wel een verrassing. Wanneer ik dat voor de eerste keer hoorde als concreet voorstel? Ik denk dat dat pas ergens in de tweede helft van maart was, dus vrij laat. Toen zijn we natuurlijk goed gaan kijken wat dat allemaal betekende, dus het proces dat ik net beschreef: kunnen we dit op een nette manier inpassen? Dat bleek te kunnen. We zagen natuurlijk op zich ook wel de schoonheid van dit voorstel in.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Waar zat die schoonheid in?

De heer **Raab**:
Dat je de gaswinning beëindigt, nul in 2030. De heer Wiebes heeft daar natuurlijk nog bij gezegd: we gaan kijken of het sneller kan. 2030 was een einddatum, maar we gingen kijken of het sneller kon. Je neemt de bron van alle problemen als het ware weg. De onveiligheid die wordt veroorzaakt door de aardgaswinning neem je weg. Dat is natuurlijk beter aan de ene kant dan zeggen "we blijven winnen op 7 miljard of 10 miljard", want dan blijf je voortdurend in een discussie zitten. Wat dat betreft vond ik het wel een mooie oplossing die de heer Wiebes voorstelde.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Een mooie oplossing. Was het op dat moment voor u ook duidelijk dat die beëindiging van de gaswinning gekoppeld werd aan een kleinere versterkingsoperatie?

De heer **Raab**:

Nou, "gekoppeld" is wat mij betreft niet het juiste woord. Want die koppeling werd niet gelegd, niet rechtstreeks in ieder geval. Wat wel zo is, is dat als je zegt "we nemen de bron van de onveiligheid weg, namelijk de gaswinning, die is nul", het ook logisch is dat je kijkt wat de implicaties daarvan zijn voor de versterkingsopgave. Het is logisch dat het een effect zal hebben, want je pakt het probleem bij de bron aan. Als het geen effect zou hebben, hoef je het ook bijna niet te doen, zou ik zeggen. Maar je doet het wel, en dan vind ik het volstrekt logisch en legitiem om te kijken wat de consequenties daarvan zijn voor de versterkingsopgave. Maar het was niet zo dat er een koppeling lag, van: we gaan dit alleen doen als we de versterkingsopgave kunnen terugbrengen. Zo is het in de praktijk nooit geoperationaliseerd.

Wij hebben ook nooit een bedrag ingeboekt, gelijktijdig. Dat doen we nooit, dat is sowieso nooit de werkwijze van Financiën. Wat je doet als je de gevolgen van een besluit verwerkt in de begroting, is alleen het primaire effect opnemen, het bruto-effect. Alle andere mogelijke effecten die daarvan optreden, neem je niet op. Dus wij nemen alleen het primaire effect op. Dat is ook nu gebeurd; alleen het primaire effect, dus de lagere gasbaten, hebben wij opgenomen in de begroting. Dat is verwerkt. Maar een eventueel positief effect hiervan op de versterking hebben we niet afzonderlijk opgenomen. En bij mijn weten is de heer Wiebes ook niet op pad gestuurd met de opdracht van het kabinet: ga het maar terugbrengen tot bedrag x of tot aantal y. Er is gewoon gezegd: het is logisch en legitiem om te kijken of gas naar nul een effect heeft op de versterkingsoperatie; ga het maar bespreken met de bestuurders daar. Dat is ook gebeurd.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Ja. We zien wel een interne mail van u op 22 maart van dat jaar waarin u wel de vraag opwerpt -- ik parafraseer wat er staat --- hoe er verzekerd gaat worden dat die versterkingsoperatie fors kleiner kan worden als je stopt met gaswinning.

De heer **Raab**:

Ja, maar dat ondersteunt toch wat ik zeg, namelijk dat het geenszins zeker is dat het geregeld gaat worden? Dat is precies wat ik zeg: dat we er niet van uit moeten gaan dat het aan de voorkant al duidelijk is en geregeld gaat worden. Volgens mij zeggen we ook dat het de vraag is of er draagvlak bestaat in de regio. Ik heb niet gezegd "we moeten dit nu gaan budgetteren", ik heb alleen de vraag gesteld: het verhaal is nu dat we naar

nul gaan, dat heeft een impact op schade en versterken, maar reken je niet rijk, want het is nog best een complex proces.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dus als ik u goed begrijp, zegt u: je kunt niet spreken van een directe koppeling omdat er niet gezegd is "we gaan bij zoveel verlagen, zoveel minder huizen versterken", maar het is wel heel logisch om te denken dat het een consequentie is die hieruit voortvloeit, dat je dus fors minder hoeft te versterken als je de gaswinning helemaal afbouwt.

De heer **Raab**:

Nou, "fors minder" ... Ik denk dat de vraag zo is dat je zegt: als je door dit besluit de bron van de aardbevingen bij de oorzaak aanpakt -- ik formuleer het een beetje ingewikkeld denk ik -- als je de bron van de aardbevingen wegneemt, vind ik het ook logisch dat je gaat kijken naar het effect ervan op de versterkingsoperatie. Dat dat dan "fors" is, zijn uw woorden. Dat hebben wij denk ik niet met zoveel woorden gezegd. Maar dat ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Het is mijn parafrasering van iets wat ik heb gelezen en dat u heeft geschreven.

De heer **Raab**:

Ja, ja, oké. Maar nee, ik vind het logisch dat je daarnaar gaat kijken. Maar tegelijkertijd zeg ik in die e-mail aan de minister: reken je niet rijk dat dit gaat gebeuren, want het is nog best complex; dingen als draagvlak in de regio spelen ook mee.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Maar u wilde zich er wel van verzekeren?

De heer **Raab**:

"Verzekeren", ja, nou ja, dat is dan een woordkeuze ... "Verzekeren", tja ... Het zou mooi zijn als we het kunnen afspreken met de regio; in die zin verzekeren we dat. Maar het is niet "verzekeren" in de zin dat wij een bedrag kunnen inboeken, want zo werkte dat proces natuurlijk niet. Dat heb ik net ook gezegd. Er was ook geen normering voor; we betalen wat nodig was, wat uit dat proces kwam. Dus "verzekeren" is dan ... Laten we niet te veel ... Laten we niet naar de woorden kijken, maar naar wat we gedaan hebben. En dat is dat de heer Wiebes met de regio is gaan spreken om te kijken of dit

besluit kon leiden tot een versobering van de versterkingsoperatie, niet primair misschien wegens het geld, want daar waren we al lang helemaal van af; de mp heeft ook gezegd dat er een grote muur staat tussen Financiën en veiligheid. Dus wij waren vanuit Financiën .... Het idee dat wij hier met financiële argumenten de boel in een bepaalde richting konden sturen, hadden wij allang verlaten. Waar het hier om gaat, is dat je zegt: het is logisch dat je gaat kijken, maar doe dat wel in gesprek met de regio en kijk hoever je komt. Maar er is geen doelstelling meegegeven, er is niks ingeboekt. Dus in die zin is er dus ook helemaal niets verzekerd aan de voorkant.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Nee. Was het dan wel belangrijk voor Financiën om hier scherper een beeld van te krijgen, dus dat het verband tussen minder gasbaten en de meevaller voor de versterking werd vormgegeven en zichtbaar werd gemaakt, transparant?

De heer **Raab**:

Nee, nee. Het zit 'm echt in de kwestie dat je zegt: als we naar nul gaan, is het toch logisch dat je ernaar kijkt? Want we hadden eerst een versterkingsopgave en ramingen van EZ gehad die opliepen tot 15, 16 miljard. Maar dat ging nog steeds uit van een winning bij 24 miljard kubieke meter per jaar. Als je dan behoorlijk snel teruggaat naar nul, is het toch logisch dat je denkt: nou ja, dan is dat misschien niet nodig? Dat is niet primair gedreven door het geld; nogmaals, de mp had al gezegd dat er een muur staat tussen veiligheid en geld en dat hadden wij goed gehoord. Maar versterken is ook geen lolletje. Als je 20.000 huizen in die regio zou moeten versterken, is het chaos in de hele provincie of in een heel groot deel van de provincie, voor een heel groot deel van de tijd en voor een groot aantal jaren. Dat is niet leuk. Het is ook naar onze stellige overtuiging de vraag of je dat wel moet willen. Je tast het landschap aan en misschien wel de authentieke dorpskernen. Wat doet dat allemaal met de gezondheid van de mensen? Je moet je huis uit. Dat is allemaal niet zo leuk, hè; versterken is niet leuk. Dus ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Er zitten meerdere kanten aan.

De heer **Raab**:

Dus in die zin: als het minder kan, moet je dat denk ik serieus nagaan.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Ja. Wat vond u van de berekeningen die ten grondslag lagen aan het besluit?

De heer **Raab**:

Welk besluit?

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Het besluit om de gaswinning helemaal te beëindigen.

De heer **Raab**:

De berekening? Die is vrij straightforward. Je zegt: we gaan naar nul. Dat is vrij gemakkelijk uit te rekenen, gegeven het prijsniveau dat toen gold voor gas. Dat is niet een heel ingewikkelde berekening.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wat vond u er dan van dat er bij het scenario om naar nul te gaan werd gerekend met 3.000 te versterken huizen?

De heer **Raab**:

Ik weet niet of daar 3.000 ... Kijk, dat is wel een goed punt: u had het over de lagere gaswinning. Dat is makkelijk uit te leggen. Maar de raming van met name versterken, is een heel ingewikkelde. Het bedrag van 3.000 ben ik ook weleens tegengekomen, maar ik heb allerlei verschillende bedragen gezien. Ik weet bijvoorbeeld -- ik heb het nog in mijn aantekeningen nagekeken -- dat EZK met verschillende scenario's rekening hield, ook nog een scenario van 20.000 en een scenario van 6.500. Ik zou het misschien even na moeten gaan. Er waren toen drie scenario's. Maar 3.000? Nou, dat was dan misschien het meest voordelige scenario dat zij hadden berekend. Maar tegelijkertijd wisten wij wel, tja, weet je ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Waar kwam die 3.000 vandaan?

De heer **Raab**:

Geen idee, geen idee. Kijk, dat is ook, dat wilde ik net zeggen ... Die raming moet je wel met een hele grote korrel zout nemen. Volgens mij is het belangrijkste dat je bij zo'n versterking eerst gaat zeggen: wat is nou het doel? Wat is het doel, wat willen we nu bereiken? Wat is het proces? Dat is belangrijk. Vervolgens, als je dat goed op de rails hebt staan, kun je een raming maken van wat dat dan ongeveer gaat betekenen. Dat soort

discussies werden met de regio nog steeds gevoerd en waren niet tot een einde gebracht. Ja, dan wordt het wel heel erg lastig om een raming te maken die enigszins betrouwbaar is.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Die 3.000 huizen. U zegt: ik heb geen idee waar dat vandaan kwam.

De heer **Raab**:

Nee, niet op dit moment, maar ik ga even bladeren in mijn aantekeningen. Misschien kom ik nog ... Ik heb daar ergens wel een aantekening van gemaakt.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

U heeft een aantekening gemaakt van die 3.000?

De heer **Raab**:

Nou, van de scenario's die EZK op zeker moment aan ons presenteerde. Ik weet niet of daar ook 3.000 in stond.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Was u bekend met het feit dat ambtelijk op het ministerie van Binnenlandse Zaken dat aantal niet realistisch werd geacht? De heer Kuijpers heeft daar ...

De heer **Raab**:

Ja, ik denk wel dat ik dat wist, ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

U wist dat.

De heer **Raab**:

Ik denk dat ik 3.000 ... Nogmaals, de drie scenario's die EZK in een notitie aan ons presenteerde op 21 februari 2018: scenario A 21.000 woningen, scenario B 13.000 en scenario C 6.500 woningen. Dus ja, waar dan 3.000 vandaan komt?

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dit was op 21 maart?

De heer **Raab**:

21 februari.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
21 februari.

De heer **Raab**:

Ja. En weet je, ik vond eigenlijk op dat moment, en een hele tijd, dat je die ramingen wel met een korrel zout moest nemen. Bovendien waren die ramingen ook niet taakstellend, want je moet gewoon betalen wat er uit dat proces komt.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Klopt het dat deze ramingen behoorden bij een niveau van gaswinning van nog 12 miljard kuub en niet bij het scenario dat het helemaal naar 0 ging?

De heer **Raab**:

In ieder geval scenario A, met het grote aantal woningen, hoorde volgens mij inderdaad bij die 24 miljard kuub. Dat was intern een beetje een worstcasescenario. Maar weet je, over mijn collega's van EZK moet ik zeggen dat die natuurlijk ook aan het worstelen waren, van: hoe moet je hier een realistische raming op maken? Dat is bijna onmogelijk. Daarom heeft men ook de scenarioanalyse toegepast: afhankelijk van wat er zo meteen beslist en besproken gaat worden met de regio en wat eruit komt, zien we hier een aantal scenario's met waar het toe kan leiden. Maar nogmaals, geen van de scenario's is volgens mij als taakstellend gehanteerd richting minister Wiebes door de ministerraad.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wat is de reden dat, ondanks de onzekerheden qua financiële gevolgen van schade en versterking toch het besluit is genomen om naar nul te gaan?

De heer **Raab**:

Wat ik zeg, je wilt de bron van de aardbevingen wegnemen. Dat is dan toch het beste, ook wel in combinatie met dat je dan ook de versterkingsoperatie op een gezondere basis kan zetten, met minder impact voor de bewoners en met sneller resultaten. Dus beide gaan in de richting van meer rust in Groningen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Hoe heeft u de deugdelijkheid van de ramingen getoetst? Wij zien dat er in een interne e-mailwisseling binnen het ministerie van Binnenlandse Zaken -- de heer Chris Kuijpers heeft dat deze week ook in het verhoor aangegeven --

over de kostenberekening wordt geschreven: "Kortom, snap niet dat FIN zo'n reeks zonder serieuze onderbouwing accepteert als basis voor politieke weging."

De heer **Raab**:

Ja, die heb ik ook voorbij zijn komen. Maar weet je, en dat is precies wat ik zeg, die versterkingsopgave en de bedragen die daarvoor in de boeken stonden, waren helemaal geen onderdeel van de besluitvorming. Het is gewoon: gaan wij nu naar nul en gaan wij het bedrag dat daarmee gemoeid is in de term van minder gasbaten, inpassen in de begroting? Dat was wat er aan de orde was. Ja, dan zou het mooi zijn als je dan ook een besparing krijgt op schade en versterking, maar dat was niet direct gekoppeld aan elkaar. Ik heb ook gezegd: "Weet je, je kunt je in alle bochten wringen, maar die kosten van schade en zeker van versterken -- schade trouwens ook niet -- zijn beide niet te ramen op een betrouwbare manier, dus laten we er dan ook niet zo moeilijk over gaan doen. Laten we gewoon met elkaar eerst kijken wat er nodig is om de mensen snel in veilige woningen te laten wonen. Dat vind ik veel belangrijker dan die raming. Dan zien we wel wat het wordt en dan hopen we dat het niet die 12 of 15 miljard wordt die we in het begin van mijn tijd hoorden, maar dat het hopelijk iets lager kan worden. Dat is mooi, dat is mooi voor alle burgers in Nederland, want die hoeven dan uiteindelijk minder belasting te betalen, maar dat is vooral ook mooi voor de burgers in Groningen, want die worden dan sneller geholpen en de provincie staat minder in de steigers voor een hele lange periode."

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

We kwamen in stukken omtrent het besluit tot beëindiging van de gaswinning ook nog een term tegen die ik hier maar even het "dubbelminscenario" noem.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Waar komt dat vandaan?

De heer **Raab**:

Dat weet ik niet. Niet van mij in ieder geval, want ik vind het helemaal geen mooie term.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Wat betekent het volgens u?

De heer **Raab**:

Ik ken 'm niet zo heel goed. Binnen Financiën was het volgens mij niet zo'n ingeburgerde term, denk ik. Wat er dan mee bedoeld wordt? Ik denk dat we én de daling van de gasbaten zien als gevolg van het besluit "naar nul" én dat er op schade en versterken als gevolg van meer toezeggingen ook geen meevallers te verwachten zijn. Maar ik vond dat een hele negatieve benadering. Ik vind "dubbel negatief" of "dubbel min" ... Weet je, wat ik zeg: laten we kijken wat het gaat worden; we gaan naar nul, een verstandig besluit, en laten we kijken wat de impact is op de versterking en dan moeten we natuurlijk ook rekening houden met gewekte verwachtingen en dergelijke -- je moet niet alleen maar naar de techniek kijken en naar de normen, maar ook naar wat het doet met de mensen -- dus laten we kijken wat eruit komt. Die ramingen voor versterken waren helemaal niet zo belangrijk. Wij hebben in reactie op de mail van de heer Chris Kuijpers ... Ja, dat was niet de basis van het besluit om naar nul te gaan.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Eerder zei u dat de minister-president had gezegd dat er een muur zit tussen veiligheid en financiën. Wanneer zei de minister-president dat?

De heer **Raab**:

Poeh ... Dat heeft hij misschien heel vaak geroepen, dat weet ik niet. Ik heb het ergens in 2017 ... zoiets, denk ik ... '16 of '17, in die tijd. Ik kan het voor u opzoeken, want ik heb het ergens opgeschreven, maar ik heb er niet meteen een datum aan gekoppeld.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Weet u nog waar de minister-president dat heeft gezegd?

De heer **Raab**:

Ik was er niet bij. Ik heb het van horen zeggen. Ik denk dat het in een bewindspersonenoverleg is geweest over Groningen dat hij dat toen heeft gezegd.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
U heeft dat meegekregen via ...?

De heer **Raab**:

Via een collega die daar wel was -- ik was er niet bij, maar een collega was er dan wel bij -- en die dat dan terugkoppelt. Misschien was het de minister zelf wel die erbij zat en die het heeft teruggekoppeld. Dat weet ik niet meer. Ik heb de bron niet kunnen herleiden, maar het was natuurlijk wel een belangrijke uitspraak. Dat is ook nog wel een aantal malen herhaald en dat maakte ons in ieder geval wel duidelijk welke richting het op moest gaan voor de politiek en dat wij vanuit Financiën niet moesten proberen met financiële argumenten het een andere kant op te buigen. Dat vonden we dan misschien niet leuk, want vanuit Financiën wil je natuurlijk horen dat geld altijd belangrijk is. Maar het was wel richtinggevend. Voor ons was het wel een belangrijke uitspraak.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Was het dan uniek dat u adviezen gaf over ministerraadbesluiten waarin de financiële ramingen -- ik zeg het maar eventjes met uw woorden -- met een grote korrel zout genomen moesten worden?

De heer **Raab**:

Het besluit dat voorlag, was: naar nul. Dat was volstrekt helder, redelijk helder -- er zijn altijd bandbreedtes, hè: hoe snel ga je precies omlaag, wat doet de prijs? Dus er zit altijd onzekerheid in. Maar de verlaging naar nul was binnen de normale bandbreedtes niet ingewikkeld. Die raming hebben we gewoon netjes ingepast. Dat andere lag niet voor. Er lag niet in de ministerraad voor: we gaan nu de versterkingsoperatie verlagen met bedrag x of y en daardoor krijgen we meevaller z. Dat lag daar gewoon niet voor. Als dat voor had gelegen, hadden we natuurlijk héél goed gekeken naar die ramingen, maar dat lag gewoon niet voor.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Had dat te maken met uw begrotingsregels?

De heer **Raab**:

Dat had te maken met die begrotingsregels.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Waarbij u zei ...

De heer **Raab**:

Het was niet genormeerd. Je betaalt op het moment dat er kosten gemaakt worden en moeten worden. Je betaalt wat nodig is.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dat liep dan in de gasbaten, zei u daarstraks.

De heer **Raab**:

Ja, ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Maar die gasbaten gingen naar nul.

De heer **Raab**:

Nee, nee, nee, neenee, het volume gaat naar nul. Uiteindelijk gaan dan de directe baten ook naar nul. Daar trek je dan de versterkingskosten van af, dus uiteindelijk krijg je negatieve gasbaten. Maar nogmaals, dat laatste is eigenlijk helemaal niet zo ... Je moet gewoon betalen voor de versterking wat nodig is. Wat je afsprekt met de regio, met de bewoners daar, moet je gewoon betalen. Of dat dan 10 miljard wordt of 5 miljard? Ik hoop voor iedereen dat het dichterbij 5 miljard komt dan bij 10 miljard.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dat heeft u verteld.

De heer **Raab**:

Maar het is niet genormeerd en je kunt het ook niet normeren. In die zin moet je die ramingen ... Je kunt hier scenario's bedenken, maar je kunt eigenlijk geen ramingen maken. Dus misschien is "scenario's" een beter woord dan "ramingen".

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ja, ik begrijp wat u zegt. De avond voor de ministerraad van 29 maart, zo lezen we, onderhandelen ambtenaren van Economische Zaken met de oliemaatschappijen. Dat is dus de avond voor het ministerraadbesluit van 29 maart. Dan wordt ook duidelijk dat in de berekeningen uit is gegaan van een koud jaar in plaats van een gemiddeld jaar wat de baten betreft. Dit heeft gevolgen voor de financiële plaatjes die naar de ministerraad zijn gestuurd. Minister Wiebes wil dan met spoed een bijgewerkte tabel die is afgestemd met Financiën. Op welke manier is dat met Financiën afgestemd?

De heer **Raab**:

Ik kan me dat niet meer herinneren, eerlijk gezegd. Er ging mij heel iets flauw ... Ik kan me niet herinneren ... Ik neem aan dat het met medewerkers van mij is gecommuniceerd door medewerkers bij EZK die met de ramingen bezig waren. Ik kan mij niet herinneren dat ik nou gebeld ben door een collega van EZK.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Betekent dit dat u de bijgewerkte tabellen niet zelf hebt gezien?

De heer **Raab**:

Ja, nee, ik heb ze volgens mij wel gezien en ja ... Weet je, dit soort dingen gebeuren af en toe. Dat maakt de discussie ook niet totaal anders, want de discussie -- een koud jaar, warm jaar, gemiddeld jaar -- kennen wij. Dat is weleens verwarrend, net zo goed als dat verwarrend is dat men in het gasgebouw niet rekent in kalenderjaren maar in gasjaren en dan krijg je ook altijd verschillen in bedragen en toestanden. Dus dit gebeurt gewoon en dan is het gewoon even handig om een telefoontje te plegen met elkaar en te zeggen: wacht even, zo moet je dit nu zien. Dat is volgens mij ook ... Het was geen big issue.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Het was geen big issue. Wat gaf u minister Hoekstra mee op die ochtend naar aanleiding van die bijgewerkte tabellen?

De heer **Raab**:

Dat weet ik niet meer. Misschien "dit zijn de bijgewerkte tabellen, dit is de oorzaak; jammer dat EZK dat niet in één keer goed heeft gedaan" of zoiets. Als u het wel weet ... U heeft misschien de notitie voor u, maar ik kan mij niet meer herinneren wat ik heb gezegd.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ik weet in ieder geval wat er in de tabellen stond. Daarbij stond dat in eerste instantie bij een koud jaar werd gerekend met een plus van 1,7 miljard euro en door de tabellen bij te werken werd gerekend met 900 miljoen euro in de min. Dat is dus best wel een aanzienlijk verschil.

De heer **Raab**:

Ja. Maar dan zeg je: we moeten aansluiten bij de gebruikelijke methodologie. Volgens mij ga je dan zitten op een gemiddeld jaar. Dat kan

dan meevallen, als het een warmer jaar wordt dan gemiddeld, en het kan ook tegenvallen, als het een kouder jaar wordt dan gemiddeld. Dat is volgens mij de methodologie die je daarbij dan afspreekt. EZK was daar blijkbaar van afgeweken en heeft dat alsnog gecorrigeerd. Dan toets je: is dit een consistente methodologie en, zo ja, dan moeten we dit gewoon zo voor dat bedrag opnemen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

De correctie leidde dus van een plus van 1,7 miljard naar een min van 0,9 miljard. Wat heeft u aan minister Hoekstra meegegeven?

De heer **Raab**:

Dat weet ik niet meer. U heeft blijkbaar de stukken voor u, maar ik weet niet meer wat ik heb meegegeven. Maar ons advies was sowieso: instemmen. We waren hierbij betrokken, we hadden in de aanloop hiernaartoe contact met minister Hoekstra gehad, veelvuldig, en ...

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Wat was dan algemeen uw belangrijkste boodschap aan minister Hoekstra als het gaat over dit ministerraadbesluit?

De heer **Raab**:

Volgens mij was dat: steunen, steunen. En: wij hebben ons vergewist van de cijfers en die kloppen. En: ook logisch dat er gekeken gaat worden naar "kan de versterkingsoperatie anders worden ingericht hierdoor?"; dat moet worden onderzocht. Dat hebben wij denk ik meegegeven. Maar wij waren op zichzelf voorstander, om de reden die ik net al zei. Je krijgt een clean sheet, want je gaat naar nul. Dat is op zich een goed besluit.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

We lezen in een mail van ambtenaren van Economische Zaken aan minister Wiebes: "Ik verwacht zelf nog steeds dat het mogelijk moet zijn om er binnen het eerder gegeven mandaat uit te komen, maar dat er waarschijnlijk geen plus in zal zitten en ook geen substantiële bijdrage aan de regionale opgave." In hoeverre is het ministerie van Financiën meegenomen in de mogelijke risico's met betrekking tot het eerder gegeven mandaat en het risico dat oliemaatschappijen mogelijk minder geld kunnen vrijmaken voor die regionale opgave?

De heer **Raab**:

Dit gaat over de onderhandelingen over een nieuw akkoord met de olies in het kader ook van ... In eerste instantie vonden we ook wel dat we een beetje op afstand stonden. Toen hebben we daar ook met de collega's van EZK over gesproken en is er een soort overlegstructuur opgezet met een ambtelijke werkgroep waar dan onze mensen in zaten. Ik geloof dat er zelfs iemand vanuit Financiën was gedetacheerd bij EZK die meeliep in hun team.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Wat was de reden dat u minder afstand wilde?

De heer **Raab**:

Omdat het natuurlijk een belangrijk onderwerp was, met belangrijke financiële consequenties, en we goed wilden weten wat er zich afspeelde en hoe je de risico's kon minimaliseren.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Welke risico's zag u?

De heer **Raab**:

Dat er afspraken werden gemaakt met Shell en Esso die veel geld kostten, meer dan misschien noodzakelijk was.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Welke terugkoppeling kreeg u uit de ministerraad naar aanleiding van deze besluiten?

De heer **Raab**:

Deze besluiten over de gaswinning?

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ja.

De heer **Raab**:

Dat weet ik niet meer, dat weet ik niet meer. Weet je, iedere vrijdag hebben we een terugkoppeling van de ministerraad en dat onthoud je echt niet. Het staat niet in mijn herinnering als: daar is iets teruggekoppeld wat een zeer grote verrassing was. Daar is teruggekoppeld: het besluit zoals verwacht is genomen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dus het was voor u geen andere ministerraad dan anders.

De heer **Raab**:

Nou ja, het was wel een belangrijke. Er was natuurlijk veel voorbereiding geweest in de aanloop daarnaartoe, dus in die zin ... Maar voor ons als ambtenaren zit de aandacht vooral in de voorbereiding en als daar dan uitkomt wat je ook verwacht, dan is dat prima, maar dan ga je daar niet heel lang bij stilstaan. Er zijn natuurlijk meteen weer andere dingen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dank u wel.

De **voorzitter**:

We zijn nu bijna anderhalf uur bezig. Ik stel voor dat we even schorsen. Ik verzoek de griffier om u en uw steunverlener even naar buiten te geleiden.

We gaan schorsen tot 11.40 uur.

De vergadering wordt van 11.23 uur tot 11.39 uur geschorst.

De **voorzitter**:

We gaan weer verder. Ik geef het woord aan mevrouw Tielen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

We gaan ietsje terug in de tijd, want Shell en Exxon vinden vanaf 2016 de bestaande afspraken binnen het gasgebouw niet langer houdbaar. Ze voeren hierover verkennende gesprekken met het ministerie van Economische Zaken. In december 2017 laat het ministerie van Economische Zaken KPMG een onderzoek uitvoeren over mogelijkheden voor herziening van het gasgebouw. Een van de onderzochte scenario's was het nationaliseren van NAM. Wat was de overweging om ook dit scenario te onderzoeken?

De heer **Raab**:

Ik denk dat men bij EZK misschien een risico zag dat Shell en Esso op een gegeven moment zouden zeggen: "Weet je wat? Wij doen het niet meer, want het wordt te onaantrekkelijk."

Mevrouw **Tielen** (VVD):

We doen wat niet meer?

De heer **Raab**:

Gas winnen. Sorry. "We stoppen ermee en zoeken jullie maar een ander." Dan heb je wel een probleem. Dat is een scenario, hè. Dat werd misschien niet als heel waarschijnlijk gezien, maar dat is een scenario dat men identificeerde. In dat kader heeft men misschien ... Ja, dan moet de Staat in dat geval iets anders doen. Dat zou dan kunnen zijn nationaliseren in het publieke belang.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Wat voor nadelen zouden daaraan zitten?

De heer **Raab**:

Met het vertrek van Shell en ExxonMobil verdwijnt dan waarschijnlijk ook heel veel expertise, want er zit heel veel operationele expertise. Je kan natuurlijk proberen zo veel mogelijk mensen van de NAM vast te houden in die club. Dan komt het woord "retentiebonus". Nou, dat is niet echt populair.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Nee?

De heer **Raab**:

Nou, bij de Tweede Kamer niet, dacht ik, maar ook niet bij ministers, en ook niet bij ambtenaren trouwens, tenminste, die dat dan zouden moeten verdedigen, want we vinden dat natuurlijk niet goed. Dan moet je dus proberen die mensen ertoe te verleiden om bij NAM te blijven, zeker de beste mensen. Maar ja, de allerbesten gaan natuurlijk toch weg. Dus dat gaat dan wel verlies aan expertise opleveren.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Hoe reëel vond u het scenario van het nationaliseren van NAM?

De heer **Raab**:

Ik vond dat niet zo goed. We hadden natuurlijk wel ervaring opgedaan met nationaliseren van bedrijven in de commerciële sector, als gevolg van de financiële crisis met name. Dat was nou niet meteen een ervaring dat je zegt: ik ga dat nog eens heel vaak herhalen. Want uit alle hoeken en gaten komen er dan mensen op je af die zeggen: ha, nu de Staat aandeelhouder is ... De Staat heeft diepe zakken, wordt dan wel gezegd. Dus voor alles en nog wat komen ze dan op je af.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dus u vond het niet zo'n goed idee, maar hoe reëel vond u het?

De heer **Raab**:

Hoe reëel? Nou ja, het is altijd goed om na te denken over dat soort scenario's. In het onwaarschijnlijke geval dat het zich zou voordoen, sta je dan niet met je mond vol tanden. Dus in die zin vond ik het goed om ernaar te kijken, maar het was natuurlijk geen gewenst scenario en ook niet een heel erg realistisch scenario, in mijn ogen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Weet u hoe de ministers Hoekstra en Wiebes stonden tegenover dat idee om NAM te nationaliseren?

De heer **Raab**:

Ik weet niet precies hoe minister Wiebes daarin stond, maar ik denk dat Hoekstra het wel eens was met mijn redenering die ik net gaf.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Had u daar gesprekken over?

De heer **Raab**:

Ik denk dat het weleens voorbij is gekomen in de briefings die we dan hadden, maar dit was niet een punt dat we uitvoerig hebben besproken, omdat we het realiteitsgehalte niet zo hoog vonden. Dan zei ik: dat is ook nog een scenario; dat en dat en dat vinden we ervan. Dan ga ik ervan uit, denk ik, dat hij zei: ja, daar ben ik het wel mee eens. We hebben dat niet enorm uit zitten vogelen, omdat we dachten: ja, als het eenmaal moet, dan moet je het doen, maar liever niet. Dit is geen scenario waar je op gaat sturen, zal ik maar zeggen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

En wat vond minister Wiebes?

De heer **Raab**:

Ik denk hetzelfde, als ik hem zo inschat. Ik heb natuurlijk langer met hem te maken gehad, ook bij Financiën. Dan denk ik dat hij die redenering wel kon volgen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

KPMG adviseert om te onderhandelen met Shell en Exxon, omdat dan de risico's worden gedeeld. Wat vond u van dat advies?

De heer **Raab**:

Nou, ja, dat risico's delen ... Maar over het algemeen vond ik de KPMG-adviezen goed.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Over het algemeen. Maar ik vroeg specifiek naar dit advies.

De heer **Raab**:

Risico's delen. Nou ja, je zit samen in een gasgebouw. Dat zat je nog steeds als Staat. Dat is per definitie risico delen. Als je wegloopt, moet je oppassen dat dan alle risico's bij jou komen. Dat was, denk ik, de kern van het advies. Om dat te voorkomen moet je in gesprek blijven gaan, zodat ook Shell en ExxonMobil een belangrijk deel van die risico's blijven dragen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dus het advies om te onderhandelen vond u ...

De heer **Raab**:

Gegeven de historie en hoe je tot deze setting bent gekomen ... De bron daarvan ligt natuurlijk ook in de afspraken vanaf 1963. Ja, dan kan je niet anders in 2017 en 2018 dan het gesprek aangaan en dan te komen tot een goed einde van die gaswinning.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

KPMG schrijft er ook over om tijdens de onderhandelingen de focus te leggen op het zeker stellen van garanties, dus om ervoor te zorgen dat Shell en Exxon garant staan voor de toekomstige kosten die NAM moet maken, bijvoorbeeld voor schade en versterking, als NAM die kosten zelf niet meer zou kunnen betalen. Wat vond u van die aanbeveling?

De heer **Raab**:

Dat vond ik zeer verstandig. Daar zat voor ons natuurlijk ook het grootste risico, gegeven de discussie die we voor de schorsing hadden over de bedragen rond schade en versterken. In bepaalde scenario's -- ik herhaal: scenario's, geen stevige ramingen maar scenario's -- waren die kosten aanzienlijk. Die konden vele miljarden bedragen. Dan wil je wel zeker weten

dat NAM, ook als het moeilijk gaat en de gaswinning geleidelijk aan afneemt zodat ze minder inkomsten hebben, dat ze wel steeds aan hun verplichtingen blijven voldoen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

En dat zou dan met Shell en Exxon als garantie moeten worden gesteld.

De heer **Raab**:

Ja. En om het nog even te illustreren: Shell en Esso zijn natuurlijk commerciële bedrijven en in principe kunnen die gewoon weglopen. De enige die nooit kan weglopen in dit soort discussies zijn wij, de Staat. Wij zijn er altijd en wij zijn altijd, en terecht, aanspreekbaar en verantwoordelijk voor wat er gebeurt in het land. Wij kunnen dus niet weglopen. Dat geeft een hele ongelijke situatie. Dat moet je natuurlijk wel meenemen in het gesprek. Dus we hadden er echt wel een belang bij om Shell en Exxon bij de les te houden en geïnvolveerd te houden in dat gasgebouw, zodat ze ook die risico's, waarvoor ze ook wettelijk verantwoordelijk zijn, die gevolgschade, ook inderdaad daadwerkelijk zouden gaan betalen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Wat vond het ministerie van Economische Zaken van die KPMG-aanbeveling over het zeker stellen van garanties?

De heer **Raab**:

Volgens mij waren ze het daarmee eens.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

En de beide ministers?

De heer **Raab**:

Ook.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Was het rapport van KPMG de basis voor de verdere onderhandelingen voor het Akkoord op Hoofdlijnen?

De heer **Raab**:

Nou, wel een belangrijke basis. We hadden ook onze eigen oordeelsvorming, zowel EZK als Financiën. Daarbinnen leg je natuurlijk ook accenten op wat je belangrijk vindt, mede op basis van de teksten en de informatie die je krijgt.

Maar het KPMG-rapport -- en de advisering; het is meer dan alleen het rapport -- heeft een hele nuttige rol gespeeld, denk ik. Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Uiteindelijk wordt er over een totaalpakket onderhandeld, het Akkoord op Hoofdlijnen. Hierin zijn onder andere afspraken gemaakt over de verdeling van de kosten en baten van de gaswinning, afbouw van de gaswinning, schadeafhandeling en versterking, en de afgegeven garanties. Wie voerde de onderhandelingen met Shell en Exxon over dit akkoord?

De heer **Raab**:

Dat was de dg Energie van EZK namens de Staat. Daar zat een soort structuur onder van een stuurgroep en een werkgroep. Dat heb ik net al gezegd. Er was een werkgroep waar dan ook de informatie werd gedeeld, ook met mijn medewerkers en ook wel met andere mensen binnen Financiën en de mensen van EZK. Die ontwikkelden met elkaar een onderhandelingsinzet. Die werd dan in de stuurgroep besproken. Daar zat ik dan in en Sandor Gaastra. Zo wisten we wat er speelde en wat de inzet zou zijn. De onderhandelingen werden op dat moment gedaan door Sandor Gaastra.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Oké, dus EZK, de dg Energie, voerde de onderhandelingen.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

En Financiën was betrokken via die stuurgroep. Zo moet ik dat zien.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wat was de reden dat er niet gezamenlijk werd onderhandeld, zowel iemand vanuit EZK als vanuit Financiën?

De heer **Raab**:

Dat weet ik niet, dat weet ik niet. Ik denk dat er een stukje historie ... Het was normaal gesproken altijd EZK die met de olies de gesprekken voerde en de contacten deed. Ik denk dat men dat gewoon heeft doorgetrokken. Over

het algemeen zijn wij vanuit Financiën normaal gesproken ook niet zo'n voorstander ervan dat je bij dat soort onderhandelingen gaat zitten, dat je, als een beleidsdepartement gesprekken voert met een andere bestuurslaag of met commerciële partijen, daar dan bij gaat zitten. Daar kan niks goeds van komen, want ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Wie bepaalt dat dan, die delegatie?

De heer **Raab**:

Dat is in onderling overleg. Maar nogmaals, ook hier speelden, denk ik, de traditie en de gewoonten, het gewoonterecht zal ik maar zeggen, een rol. Ik heb ook niet het gevoel gehad dat ik daar dan aan tafel zou moeten zitten, omdat ik het volste vertrouwen had in de heer Gaastra.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
U zei iets waar ik even op reageer. Hoezo kan er niets van komen als Financiën mee onderhandelt?

De heer **Raab**:

Nou, dat is een beetje een flauwe opmerking, maar wat je natuurlijk vaak hebt als twee partijen met elkaar onderhandelen: de een, de Staat, wil iets en de ander moet iets geven. Ze zijn het niet eens en dan kijken ze gauw naar de derde. Dat is dan Financiën, want die heeft de poet. Dan is het natuurlijk altijd op te lossen als Financiën er meer geld in stopt. Dat is niet altijd een aantrekkelijke positie om in te zijn. Als je zegt "ja, luister eens, laat die partijen nu zelf gewoon met elkaar de risico's verdelen en met elkaar zinnige afspraken maken", dan kijken we daarna wel hoe het geld moet worden ingepast. Maar niet op voorhand al met een flinke buidel, hè. Dus dan staat Gaastra hier en die heeft dan een flinke buidel geld in de vorm van mij naast zich zitten. Ja, dat gaat natuurlijk niet goed. In de meeste gevallen, hè, dus daarom zijn wij er meestal -- maar er zijn uitzonderingen op de regel -- niet zo'n voorstander van om bij dit soort onderhandelingen mee aan tafel te zitten.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Dit was niet een voldoende onderhandeling om zo'n uitzondering te vormen?

De heer **Raab**:

Dat was onze inschatting. Maar nogmaals, hier speelt ook gebruik een rol, en de inschatting dat dat niet nodig was.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

De inschatting op dat moment. Op 5 juni 2018 schrijft u aan de heer Gaastra, de dg Klimaat en Energie van Economische Zaken, dat u een aantal zorgpunten heeft over garanties in de conceptversie van het Akkoord op Hoofdlijnen. U wilde graag garanties van de moederbedrijven van Shell en Exxon. Waarom vond u dat belangrijk?

De heer **Raab**:

Nou, het is natuurlijk belangrijk ... Kijk, de NAM is natuurlijk een dochter van beide bedrijven, maar de NAM verder is met alle respect ... Die zit daar in Groningen gas te winnen en op kleine velden op de Noordzee en zo, maar daar zit verder niet zo heel veel in. Dus dan moet je gewoon kijken: is die entiteit in staat om in alle omstandigheden die garantie te kunnen afgeven? Mijn inschatting was dat dat niet zo een-twee-drie voor de hand lag. Als NAM failliet zou gaan, dan heb je niks meer, want de aandeelhouders zijn niet verplicht om bij te storten, dus die kunnen dan gewoon de andere kant op kijken. Ik zeg niet dat ze dat gedaan zouden hebben, maar theoretisch kan dat. Daar moet je natuurlijk op bedacht zijn. Dus je moet dan echt op niveaus hoger gaan zitten, waar het echte geld aanwezig is binnen Shell en ExxonMobil, en daar moet je dan de garanties van krijgen. Ik dacht inderdaad, zoals het daar nu stond: daar kunnen zich situaties voordoen waarin die garanties misschien niet waard zijn wat ze zouden moeten zijn.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

In het Akkoord op Hoofdlijnen staat dat gegeven garanties vervallen in 2035 of als het Groningenveld sluit. Voorafgaand aan het vervallen van de garanties zullen dan passende zekerheden gesteld worden voor de periode daarna. Wat verstaat u onder "passende zekerheden"?

De heer **Raab**:

Dat kan van alles zijn. Het woord "passend" geeft al aan dat dat dus ... Dat is een verzamelbegrip. Dat moet ook nog nader onderzocht worden. Kijk, op dat moment waren onbeperkte garanties, gegeven ook de bedragen die er met schade en versterken gemoeid waren, hét middel. Daar zijn ook Shell en ExxonMobil toen mee akkoord gegaan. De verwachting was natuurlijk, toen dit ook werd opgeschreven, dat dit vooral speelde in 2030, eventueel 2035,

en dat je dan op dat moment een veel beter beeld hebt over wat er nog rest aan kosten voor schade en versterken, en dat je daar dus de zekerheden die je dan nodig hebt, op kunt afstemmen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

U zei: dat kan van alles zijn. Wat zouden voorbeelden daarvan zijn?

De heer **Raab**:

Dat kunnen bijvoorbeeld bankgaranties zijn, verpanding van activa, pandrecht op activa. Er zijn een heleboel verschillende vormen die zo'n zekerheid kan aannemen. Het gaat erom om met elkaar de vorm te kiezen die optimaal is voor die situatie. Toen dit werd opgeschreven, sprak je over een situatie waarin naar verwachting de versterkingsoperatie waarschijnlijk redelijk voltooid zou zijn, waarin er waarschijnlijk sprake was van veel minder seismiciteit, waardoor dus ook van een afloop in de schadegevallen. In zo'n situatie zijn onbeperkte garanties misschien niet meer helemaal passend en kun je ook kijken hoeveel geld er in NAM zit, wat de verwachte schade is en hoe je daar via zekerheden een passend antwoord op kan geven. Dat kan van alles zijn. Je moet je aan de voorkant ook niet te veel inperken, want je weet niet exact wat de nieuwe situatie zal zijn.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wat vond u ervan dat sluiting van het Groningenveld was opgenomen als grens voor de gegeven garanties?

De heer **Raab**:

Met hetzelfde verhaal logisch, want tegen die tijd mocht je verwachten dat de schade- en versterkingsoperaties grotendeels achter de rug zouden zijn en dat de resterende schade- en versterkingskosten die gemaakt moesten worden, waarschijnlijk nog maar een staartje waren van datgene wat je al gemaakt had. Een onbeperkte garantie is best een groot wapen dat je dan inzet. Het is een groot en zwaar instrument. Dan moet je kijken of dat in zo'n situatie nog nodig is, passend is. Dat is logisch, ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Waren er ook twistpunten tussen Economische Zaken en Financiën?

De heer **Raab**:

Nou, twistpunten ... Over het algemeen viel dat wel mee, denk ik. Ik denk dat de samenwerking goed was, gegeven het feit dat de informatie ... We

hadden mensen in die werkgroep zitten. We hadden mensen gedetacheerd. Er was een goede uitwisseling van informatie. Er was ook tussen mij en de heer Gaastra een goede samenwerking. Ik vond ook dat de punten die ik inbracht in de stuurgroep allemaal heel serieus werden opgepakt. Dat geldt ook voor het voorbeeld van de garanties. Daar is heel serieus mee omgegaan. Ik had daar wel een goed gevoel bij, ja. Je hebt natuurlijk altijd verschillende invalshoeken. Een rol speelt bijvoorbeeld dat je soms andere inschattingen maakt over de positie van de partners waarmee je onderhandelt. Of: als jij a zegt, doen zij b. Daar kun je natuurlijk verschillend over denken, maar daar kun je ook over spreken. Ik had het idee dat als wij daar op sommige punten soms wat anders over dachten of een andere inschatting van maakten, wij daar met de mensen van EZK een goed gesprek over hadden. Dan kwam je altijd wel weer ergens uit op een goed standpunt.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wat was het meest lastige in de discussie met EZK?

De heer **Raab**:

Ja ... In de aanloop waren we het eens over de inzet. Naar het einde toe denk ik dat er wat verschil van inzicht was in de reikwijdte en het belang van de heronderhandelingsclausule, 1.5, die zegt: "Als er een aantal dingen gebeuren" -- dat was a, b, c, d, e of zoiets -- "dan zeggen partijen toe te goeder trouw te onderhandelen over het herstel van de balans." Ik vond die misschien niet helemaal nodig in die zin. Deze had misschien iets minder ruim geformuleerd kunnen worden. Maar we hebben daar vervolgens ook goed overleg over gehad, ook met externe juristen erbij. De landsadvocaat heeft ernaar gekeken. Het heeft nog wel geleid tot enige aanpassing van die tekst, waarmee wij ook uiteindelijk door de deur konden.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Oké. En met "wij" bedoelt u dan?

De heer **Raab**:

Financiën en EZK.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Financiën en EZK?

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Waren de potentiële risico's voldoende afgedekt door de afgegeven garanties?

De heer **Raab**:

Ja, dat denk ik wel, ja. Ik zeg ja. Ja, ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Was daarover verschil van inzicht tussen EZK en Financiën?

De heer **Raab**:

Wat ik eerder zei: ik vond dat we dus op een hogere entiteit die garanties moesten krijgen, omdat daar voldoende liquiditeit, geld en mogelijkheid zitten, en een groter commitment ook. Daar was uiteindelijk EZK het ook mee eens. Dat hebben we ook gezamenlijk toen opnieuw besproken met Shell en Exxon. Die zijn toen ook relatief snel over de brug gekomen. Die vonden het zelf eigenlijk ook niet zo'n gek punt.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat helpt dan vaak.

De heer **Raab**:

Dat helpt altijd. Maar ze proberen er natuurlijk altijd beter uit te komen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Welke aanvullende maatregelen heeft u genomen met betrekking tot de garanties na het sluiten van het Akkoord op Hoofdlijnen?

De heer **Raab**:

Welke aanvullende ...?

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Welke aanvullende maatregelen heeft u genomen met betrekking tot de garanties na het sluiten van het Akkoord op Hoofdlijnen?

De heer **Raab**:

Nadat het hoofdlijnenakkoord was afgesloten, moesten er concrete garanties worden afgegeven. Dat is toen ook afgesproken. Die moesten nader worden

uitgewerkt, want dat was juridisch natuurlijk best ingewikkeld. Het akkoord is toen ergens eind juni of zo afgesloten met Shell en Exxon. In september, toen ergens, moesten die garanties daadwerkelijk worden afgegeven. Daarmee ging dat akkoord dan ook echt in werking, de totale overeenkomst. Die garanties zijn toen opgesteld en zijn gecheckt door de juristen. De juristen van EZK en van Financiën hebben meegekeken, net als de landsadvocaat. Volgens mij heeft ook Allen & Overy hier nog een blik op geworpen. Dat is gecheckt door de juristen. Dat is gebeurd.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

De onbeperkte garanties waren er alleen voor schade en versterking. Waarom niet voor andere kosten?

De heer **Raab**:

Dit waren wel de belangrijkste kosten. Ik ben me er niet bewust van dat er andere kosten zijn. Voor de operationele kant van de zaak -- daar doelt u waarschijnlijk op -- zijn er natuurlijk ook afspraken gemaakt dat de NAM door de moeders financieel robuust wordt gehouden. Er is natuurlijk een zekere dreiging dat door minder inkomsten vanuit de gaswinning en toenemende kosten voor schade en versterken de NAM misschien weleens een negatief eigen vermogen zou kunnen krijgen. Daarom zijn er in het AoH ook afspraken gemaakt dat de moeders ervoor zorgen dat dit niet gebeurt en dat zij zorgen dat NAM financieel robuust blijft. De zorgplicht is daar neergelegd.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat is voldoende afgedekt.

De heer **Raab**:

Ja, ja. Dat vind ik wel, ja. "Zorgplicht" is een vrij ruime formulering. Er is ook de afspraak gemaakt dat er geen dividenduitkeringen kunnen plaatsvinden zolang de solvabiliteit beneden een bepaald niveau blijft. Ook dat is nog wel een vrij stevige. Het geld dat erin zit, blijft dan ook in de NAM zitten.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U zei net: ik wilde heel graag die garanties hebben op het hoogste niveau, van de moedermaatschappijen, en uiteindelijk vond EZK dat eigenlijk ook wel. Het klinkt alsof ze dat in eerste instantie niet zo'n goed idee vonden, of begrijp ik dat dan verkeerd?

De heer **Raab**:

Zo heb ik het niet ervaren, hoor. Volgens mij gingen ze daar wel vrij snel mee akkoord. Alleen, ik had natuurlijk inmiddels al redelijk wat ervaring opgedaan -- we hadden het net over Gasunie -- met vrij complexe onderhandelingssituaties en transacties. Vandaaruit had ik ook wat scherper in beeld dat ... Garanties zijn één ding, maar je moet ook zorgen dat de garant ook echt voldoende kredietwaardig is. Dat mag je niet automatisch aannemen. Daar moet je echt eventjes naar kijken. Dat hebben we uitgelegd. Toen hebben we gezegd: ja, nee, natuurlijk, ja. Ik kan me niet herinneren dat we daar een enorme discussie over hadden.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Op 22 mei 2019 is er een zware aardbeving bij Westerwijtwerd. Wiebes volgt dan het advies van het Staatstoezicht om de gaswinning terug te brengen naar onder de 12 miljard kuub. Dit betekent een snellere afbouw dan was voorzien in het Akkoord op Hoofdpijnen. Shell en Exxon willen opnieuw onderhandelen met de Staat om tot een nieuw akkoord te komen. Op 15 juli 2019 komen de partijen weer bij elkaar. Op welke manier was het ministerie van Financiën betrokken bij die onderhandelingen?

De heer **Raab**:

Toen hadden we afgesproken dat wij, misschien gegeven onze betrokkenheid en de voorgeschiedenis bij het Akkoord op Hoofdpijnen en het feit dat beide ministers daar door de Kamer toch wel op werden aangesproken, ook aan tafel zouden zitten. Dat is ook eigenlijk het verzoek van EZK, denk ik.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Oké.

De heer **Raab**:

Dus dat hebben we toen ook maar gedaan. Ja, weet je, je kunt het, zoals we dat eerst deden, achteraf opmerkelijk maken. Maar als je in de gelegenheid wordt gesteld om aan tafel te zitten, gegeven de voorgeschiedenis en de betrokkenheid, doe je dat maar. Dat was ook wat minister Hoekstra wel een goed idee vond.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U zegt het op een manier dat het niet per se uw idee was om het zo te doen.

De heer **Raab**:

Nou ja, nee. Je speelt op het algemene proviso dat ik net maakte, namelijk dat als Financiën aan tafel zit, je gauw degene bent op wie alle energie zich richt, om het zomaar te zeggen. Dat is niet altijd een benijdenswaardige positie. Het kost ook veel tijd. In die zin denk ik: als het niet hoeft, hoeft het voor mij niet per se. Maar als er dan een beroep op wordt gedaan door een collega en, ook heel belangrijk, de minister zegt "ga het maar doen", dan ga je dat van ganser harte doen natuurlijk.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Werd de verwachting bewaarheid dat iedereen zich richtte op de ambtenaar van Financiën die aan tafel zat?

De heer **Raab**:

Eerlijk gezegd viel dat ook wel weer mee. Ik kon er ook wel mee omgaan. Ik werd natuurlijk ook gesteund door het feit dat we een hele kritische Tweede Kamer hebben in dat opzicht. Dat is natuurlijk ook een reëel maatschappelijk perspectief dat je in dit soort onderhandelingen moet meewegen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Ervoer u tijdsdruk om tot een akkoord te komen?

De heer **Raab**:

In zekere zin wel, want er speelde toch ook een discussie om zo snel mogelijk naar een niveau onder de 12 te gaan. Ik kan me herinneren dat we op een zeker moment waren begonnen met de onderhandelingen over het totaalpakket en dat dit toch wel heel complex was. We zagen wel aankomen dat dit wel heel lang ging duren. Tegelijkertijd moest er wel een besluit worden genomen over de nieuwe gaswinning. Daarbij was ook de inzet van de berging Norg belangrijk. Het was duidelijk geworden dat als je die berging ging inzetten en ging vullen met pseudo-Groningengas, dus niet met Groningengas, je sneller de Groningengaswinning omlaag kon brengen. Dat betekende dan wel dat Shell en ExxonMobil geen commercieel gebruik van hun berging konden maken. De inzet van die berging moesten we snel regelen, want anders ...

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Waarom moest dat snel?

De heer **Raab**:

Omdat de minister een besluit moest nemen over het nieuwe gaswinningsplafond. Als we geen helderheid hadden over de inzet van Norg, zou dat een niveau boven de 12 zijn. Met Norg kon het onder de 12. Ik noemde net al een datum. Daar moesten we voor ergens in september, oktober zekerheid over hebben. Dat gaf enige tijdsdruk. We hebben toen de inzet van Norg als het ware eruit gehaald en daar met prioriteit en met medewerking van Shell en Exxon een akkoord over gesloten.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U zegt: "De Norgberging was noodzakelijk om überhaupt over het gaswinningsplafond te gaan."

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

"Dat had invloed op de tijdsdruk. Daarom hebben we die apart genomen." Dan begrijp ik het goed, hè?

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Vond u het reëel dat de oliemaatschappijen eisten om een vergoeding te krijgen voor de gedeerde inkomsten door de versnelde afbouw?

De heer **Raab**:

Ik dacht dat u wilde vragen naar de inzet van Norg.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Daarin ben ik zo meteen ook geïnteresseerd, maar het gaat me nu vooral om de versnelde afbouw.

De heer **Raab**:

Nou nee, dat vond ik dus niet reëel.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Nee?

De heer **Raab**:

We deden dat niet voor de lol, hè. Het basispad is wel genoemd in het AoH, maar er is niet een toezegging gedaan door de Staat van: dat is het; geen kubieke meter minder. Dat was op dat moment het basispad. Tegelijkertijd heeft de minister, Wiebes, in al zijn uitingen ook aangegeven dat de inzet was om dat sneller te doen. Dit was als het ware het minimale ... of het maximale pad, moet je eigenlijk zeggen, van de gaswinning. Die mogelijkheid van snellere daling heeft er van het begin af aan altijd in gezeten. Dat deden we ook niet voor de lol, om Shell en Exxon te pesten, maar dat deden we omdat er natuurlijk ook een maatschappelijke behoefte aan was. Het was belangrijk om zo snel mogelijk naar nul te gaan. Dat hadden we ook gezegd. Er waren ook adviezen van externe deskundigen, SodM et cetera, die in die richting wezen. We hebben gewoon gedaan wat in het publieke belang was: zo snel mogelijk naar nul onder borging van de leveringszekerheid.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U zegt: bij die eerdere onderhandelingen was het ook bekend bij de oliemaatschappijen dat het sneller zou kunnen.

De heer **Raab**:

Dat hadden ze kúnnen weten.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dat hadden ze kúnnen weten.

De heer **Raab**:

In ieder geval moeten ze dat nu weten. Ze moeten ook voldoende meewegen dat in deze fase Groninger gaswinning natuurlijk niet zonder meer een commerciële activiteit is.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Wat bedoelt u daarmee?

De heer **Raab**:

Natuurlijk kun je er geld mee verdienen, en daar zitten zij ook voor, maar inmiddels was het belang van de Groninger gaswinning veel groter geworden. Dat was namelijk: "We gaan dat sluiten, zo snel mogelijk. Tegelijkertijd moeten we het doen op een manier waarbij de leveringszekerheid, ook een publiek belang, waar Shell en Exxon misschien

minder mee hebben, maar wat wel voor heel Nederland van belang is, moet worden geborgd." Dat zijn twee publieke belangen die je dan moet realiseren. Dat staat natuurlijk boven het commerciële belang van zo veel mogelijk geld eruit kunnen halen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Was er nog een verschil tussen de beide olies bij de eisen rond de vergoeding?

De heer **Raab**:

Volgens mij niet, volgens mij niet.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Nee?

De heer **Raab**:

Nee. De een verpakte het misschien net iets mooier dan de ander, maar volgens mij zaten ze ook wel op één lijn. Kijk, EZK en Financiën hebben soms een net iets andere toonzetting. Dat hebben Shell en ExxonMobil misschien ook. Maar uiteindelijk gaat het erom wat ze vinden en wat ze op tafel leggen. Volgens mij stonden ze met z'n tweeën soms voor dat standpunt.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Namelijk vergoeding voor de gedeerde inkomsten.

De heer **Raab**:

Een vergoeding, tot de laatste euro.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Waarom is er uiteindelijk een akkoord gesloten voor één jaar, in plaats van voor meerdere jaren, het zogenoemde interim-akkoord?

De heer **Raab**:

Dat was dus gedaan omdat de minister snel ...

Mevrouw **Tielen** (VVD):

De snelheid, ja.

De heer **Raab**:

... een besluit moest nemen over de winning in het volgende gasjaar. Dan

moet je iets neerleggen, een conceptbesluit. Daar is een consultatieperiode voor. Daar zat dus een bepaalde druk op. Dat was belangrijk om te voldoen aan het advies van SodM, onder de 12, en dat wilden we dus graag. Daar had je de inzet van Norg voor nodig. Dan kon dat. Dat had GTS aangegeven. Shell en Exxon zagen dat ook wel, dus die waren eigenlijk nog wel ter wille om dat ... Dat is eigenlijk wel mooi. Ik ben vaak kritisch op ze, maar het was toch wel mooi dat ze hier apart een afspraak over wilden maken. Hun voorwaarde was wel dat ze voor die gewijzigde inzet van Norg vergoed zouden worden. Ze zetten die commercieel in. Ze kopen gas in de zomer, tegen lage tarieven. In de winter verkopen ze dat tegen hogere tarieven. Dat is gewoon commercieel. Dat kon niet meer door deze gewijzigde inzet. Zij wilden daar een compensatie voor hebben. Dat vonden wij op zich wel een reële wens. Dan moet je nog even kijken hoe groot dat precies is, maar dat is meer een kwestie van even checken bij elkaar en kijken wat reëel is en wat niet. Maar daar lagen geen principiële verschillen van inzicht aan ten grondslag.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U zegt: dat het voor één jaar was, was ook omdat het sneller moest.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

U vond een vergoeding in verband met de gedeerde commerciële inkomsten rond Norg nog wel reëel.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Werden daarmee de onderhandelingen van elkaar losgekoppeld? Ja, dat heeft u eigenlijk al gezegd, hè. Aan de ene kant Norg en aan de andere kant ...

De heer **Raab**:

Dat ene stukje werd er als het ware uit gehaald. Omdat we het toen ook niet eens konden worden over ...

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Over het bedrag.

De heer **Raab**:

De inzet was om een akkoord te maken voor drie jaar, in één keer. Omdat we zagen dat dit ook nog wel lastig was, gegeven de bedragen die ermee gemoeid waren, hebben we gezegd: "Dan doen we eerst dat eerste jaar en daarna doen we een soort vooruitbetaling. Daarna gaan we verder kijken wat het dan voor die hele periode van drie jaar is. Dan brengen we die voorschotbetaling die we als Staat doen daarop in mindering, zodat je nooit te veel betaalt."

Mevrouw **Tielen** (VVD):
En is dat zo?

De heer **Raab**:

Dat is ook gebeurd. Zo is het ook gebeurd, ja. Dat is in ieder geval het mechanisme dat toen is afgesproken, ja.

Mevrouw **Tielen** (VVD):
Daar bent u tevreden over?

De heer **Raab**:

Nou, ik denk dat dit in het licht van de informatie die we toen hadden verstandig is. Je ziet nu natuurlijk ... We spraken toen over prijzen van gas van €0,12, €0,15 per kubieke meter. Die zijn nu veracht- of vertienvoudigd. Vandaar dat ook de vergoeding natuurlijk veel hoger is uitgekomen dan toen verwacht. Dan kun je zeggen dat je toen heel snel een afspraak had moeten maken, maar de afspraak is natuurlijk altijd dat de vergoeding wordt afgemeten aan de dan geldende marktprijs. Ik denk niet dat er een andere oplossing denkbaar was. Het leidt er in ieder geval wel toe -- dat is misschien de keerzijde -- dat er weer voldoende geld zit in NAM op dit moment en dat je dus met Shell en Exxon het gesprek kan aangaan over hoe dat geld alsnog ten gunste van Groningen kan worden gebracht.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

We lezen dat minister Hoekstra tijdens een overleg met minister Wiebes van Economische Zaken op Algemene Zaken, op 23 augustus 2019, aangeeft alleen in te kunnen stemmen met een interim-akkoord op voorwaarde dat het geen precedent zal scheppen voor een definitief totaalakkoord. U bent

daarbij aanwezig, hebben wij gezien. Wat bedoelde minister Hoekstra ermee dat het geen precedent zou moeten scheppen?

De heer **Raab**:

Ja, dat is een interpretatie van mij. Dat is niet gebaseerd op wat ik van de heer Hoekstra zelf heb gehoord. Ik denk dat hij daarmee bedoelt: als we nu een vergoeding geven voor Norg, mag dat geen doorwerking hebben in de discussie over de gemiste bcm's als gevolg van een lager basispad. Shell en Exxon zeggen: het basispad is nu lager, daardoor missen wij 33 miljard kubieke meter gas; wij willen die euro voor euro vergoed zien. Het feit dat je nu voor Norg, dat natuurlijk om een veel kleinere hoeveelheid gas gaat, die compensatie wél geeft, mag niet betekenen dat dit een doorwerking heeft naar die grotere discussie. Dat is wat hij bedoelde. Dat is een heel verstandig uitgangspunt. Daar was ik het natuurlijk ook van harte mee eens.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Welke onderdelen wilde hij niet betrekken in de onderhandelingen? Gaat hierover dit punt dat u nu zegt?

De heer **Raab**:

Ja, dit punt, ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Had u liever wel een totaalpakket uitonderhandeld?

De heer **Raab**:

Ja, liever wel natuurlijk. Alleen, dat was niet mogelijk. We hebben later die discussie over dat bredere totaalpakket met Shell en Exxon ook nog ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Waarom was het niet mogelijk?

De heer **Raab**:

Omdat zij op dat moment geen ... Ik zeg het even in mijn woorden; zij zullen daar anders over denken. Ik vond niet dat zij een reële onderhandelingspositie innamen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Waarom verwoordt u dat zo?

De heer **Raab**:

Er was een heleboel gedoe in die tijd over "wie legt nu het eerste bod op tafel". Daar stel je je in zekere zin kwetsbaar mee op. Wij hebben toen vanuit de Staat een bod gedaan. Of een bod ... Het was onze positie. Daar zouden zij dan op reageren. Dat kwam dan na héél veel vijven en zessen. Het leek wel alsof zij de ambtenaren waren in plaats van wij. Dat duurde echt heel lang. We moesten daar echt om vragen. Toen lag het er. Toen zei ik: dit is toch geen bod, dit is gewoon maximalisatie op ieder punt. Nou ja, we moesten het ook niet zien als een bod, maar als een menu.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Een menu?

De heer **Raab**:

Een menu.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wat bedoelden ze daarmee?

De heer **Raab**:

Ja, dat we blijkbaar zelf mochten aankruisen wat we wilden hebben. Ik zei: we hebben dat al gedaan, we hebben al onze positie op tafel, dus hoe moeten we dit nou interpreteren? Er zat dus ook heel weinig dynamiek in die onderhandelingen, om het zo maar eens te zeggen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wat stond er op dat menu?

De heer **Raab**:

Een van de voornaamste punten was natuurlijk dat de vergoeding van de gemiste bcm's uitbetaald moest worden. Dat was voor ons natuurlijk een belangrijk punt. Weet je, wat de andere punten waren, weet ik nu niet meer. Wij hebben dat toen, EZK en Financiën gezamenlijk, wel geïnterpreteerd als een maximalisatie van hun positie. Dan praat je nog even door: kunnen we dit op de een of andere manier wat aanscherpen van jullie kant, het wat concreter maken; is er nog een dynamiek mogelijk? Maar die dynamiek kwam niet op gang. Er kwam eerlijk gezegd geen echte onderhandeling op gang. Dan moet je ook zeggen: laten we dan maar arbitrage gaan doen. Dat is waarschijnlijk iets waar ze al die tijd op hebben ingezet. Tenminste, dat is een interpretatie achteraf. Ik weet niet of dat waar is. Toen hebben we dus

gezegd: we gaan maar arbitrage doen. Ik vond het dus wel jammer, want ik zou liever proberen om met hen tot overeenstemming te komen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Ja, want na het sluiten van dat interim-akkoord gaan de onderhandelingen dus verder.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Maar u zegt: het kwam niet echt tot een onderhandeling.

De heer **Raab**:

Nee.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

De punten die daar dan onderwerp zijn, gaan over het meerjarig gebruik van de gasopslag Norg door de Staat, over de vergoeding van de gedeerde inkomsten van de versnelde afbouw, zoals u zojuist ook schetste. Wat vond u van het mandaat dat er lag om tot een totaalpakket te komen?

De heer **Raab**:

Het mandaat dat wij hadden?

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Ja.

De heer **Raab**:

Dat was een heel strak mandaat. Maar goed, het was de moeite van het proberen waard. Mijn insteek was: we gaan proberen -- uiteraard, want dat probeer je altijd -- om binnen dat mandaat te blijven. Als dat niet mogelijk is, kan je altijd nog aftasten waar dan de grens wel ligt en kan je misschien nog terug naar de ministers en naar de ministerraad om te zeggen: "Binnen dit mandaat lukt het niet, maar met een heel kleine overschrijding kan het wel. Moet je dan eens effe kijken wat we binnenhalen. Moet je dat laten klappen voor dit kleine extra bedrag?" Even ervan uitgaande dat het inderdaad een klein bedrag is.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Had u het gevoel dat het mandaat te strak was, op voorhand?

De heer **Raab**:

Ik vind het hebben van een strak mandaat op zich geen probleem, want dat geeft natuurlijk wel steun aan je onderhandelingspositie. Als het te strak is, is de keerzijde dat de andere kant dat misschien opsnuift en denkt: wat de Staat nu aan tafel brengt, is ook niet allemaal reëel. Daardoor heeft die weinig incentive, weinig prikkel om zelf te bewegen. Waar twee partijen het niet eens worden met elkaar, is dat natuurlijk altijd wel een beetje te wijten aan beide partijen. Toch is mijn mening dat het strakke mandaat niet de oorzaak is. Dat is goed. Ik heb het altijd zo opgevat dat als het niet lukt binnen dat mandaat, maar je wel in de buurt kan komen, je altijd nog opnieuw de weging aan de ministers kan voorleggen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat is dan niet de uiteindelijke oorzaak dat het niet lukt, ...

De heer **Raab**:

Nee, dat denk ik niet, nee.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

... maar waar zit dat dan wel in?

De heer **Raab**:

Dat zij dan misschien toch uiteindelijk ... Zij zagen dat er voor hen waarschijnlijk geen aantrekkelijk akkoord mogelijk was en zagen dan waarschijnlijk liever arbitrage dan een akkoord waar zij door het puntje heen moesten. Ik denk dat dat hun inschatting is geweest. Maar goed, dat is speculatie. Ik kan natuurlijk zeggen wat ik vind, maar ik weet niet wat zij vinden.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Nee, maar goed, u heeft er wel zicht op. Zegt u dan dat de oliemaatschappijen aankoersten op arbitrage of kwam dat vanuit de Staat?

De heer **Raab**:

Nee, nogmaals, wij wilden liever een akkoord, maar dan uiteraard wel met dat strakke mandaat als referentiepunt. Ik denk dat zij op een zeker moment zagen: als dat de positie is, dan gaan wij liever voor arbitrage. Uiteindelijk beslis je het ook zelf, want je zegt ook met z'n tweeën: jongens, we hebben nu vergaderingen, maar we komen niet verder; wij zien ook geen ruimte meer om verder te gaan, dus dan moet het maar arbitrage worden.

Misschien hebben wij dat wel als eerste gezegd. Dat zou best kunnen. Ik weet ook niet meer hoe dat precies gegaan is. Met beide partijen hebben we op hetzelfde moment besloten dat dit de weg voorwaarts was omdat we er niet gezamenlijk uit gingen komen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dan is het oktober 2020. Dan komen er twee aparte arbitragezaken, een over de inzet van Norg en een over het zogenoemde herstel van de balans, zoals u net al zei. Hoe werd de nieuwe strategie door de oliemaatschappijen ontvangen?

De heer **Raab**:

Volgens mij was met hen besproken dat die tweedeling er zou zijn. Dat was niet nieuw. Dat kwam naar voren uit de gesprekken over hoe we dan de arbitrage gingen opzetten.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Was dat een wens van de Staat of van de oliemaatschappijen?

De heer **Raab**:

Vanuit het idee dat het ene toch een wat korteretermijnding was. Daar lagen wat minder principiële punten aan ten grondslag, met Norg. Het andere was wel een hele grote, principiële, complexe casus, waar een heleboel verschillende elementen speelden. Het was wel goed denk ik om dat uit elkaar te halen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Maar kwam dat voorstel van de Staat of vanuit de oliemaatschappijen?

De heer **Raab**:

Dat weet ik niet helemaal zeker meer. Ik denk dat dat ... Nee, ik weet gewoon niet meer waar dat vandaan kwam.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Oké. Waarom was de vergoeding van het gebruik van Norg geen onderdeel van de onderhandelingen, maar werd deze onafhankelijk door Gasterra berekend?

De heer **Raab**:

Dat was een referentiepunt. De Staat zit natuurlijk voor 10% in GasTerra en EBN, de staatsdeelneming van de Staat, ook voor 50%, en de twee andere

partijen ook 50%, dacht ik, gezamenlijk. Het is dus een gedeelde onderneming. GasTerra beschikt over de expertise om dit soort berekeningen te maken. Het was dus een soort referentiepunt: waar moet je nu aan denken? Dan zijn dit de verschillende elementen. Dat hebben we getoetst en het zag er allemaal redelijk uit. Zo kun je een wat meer gerichte vraag aan de arbiters voorleggen. We hebben ook juridisch advies gekregen dat het in het algemeen goed is om arbiters een zo duidelijk mogelijke vraag te stellen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat GasTerra als referentiepunt werd gekozen, was omdat zij zowel vanuit de olies als vanuit de Staat als een vertrouwenwekkende partij werd gezien die dat zou kunnen doen?

De heer **Raab**:

Ja. Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Omdat jullie daar allebei in verbonden waren.

De heer **Raab**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

In hoeverre speelde mee dat een onderhandelingsresultaat verdedigd zou moeten worden in de Tweede Kamer en een arbitrage-uitkomst niet?

De heer **Raab**:

Het risico van de benadering die ik net schetste, was wel ... Stel, je hebt een mandaat, het lukt niet binnen het mandaat, je gaat terug naar de ministers en je zegt: met een beetje extra -- dat moet natuurlijk niet te veel zijn -- kan ik het wél en heb je nog steeds al die voordelen, maken jullie maar een beweging. Stel dat je dat dan doet, dan is de kans groter dat de Tweede Kamer zegt "zijn jullie nou helemaal gek geworden; zo gaat er weer geld naar Shell en Exxon" en dat de kwalitatieve elementen die je met zo'n akkoord ook bereikt, dan wat onderbelicht worden, dus dat de geldstroom belangrijker wordt gevonden dan de kwalitatieve onderhandelingsresultaten. Dat risico heb je wat minder bij arbitrage, omdat het dan een onafhankelijk instelling is die besluit. Dat kan een rol hebben gespeeld, ja. Maar de insteek is wel echt geweest om te kijken of er binnen een strak mandaat ... Daar is natuurlijk ook de weging gemaakt of het bedrag dat eruit komt, goed uit te

leggen is, ook aan de Tweede Kamer. Het was wel de insteek om het daarmee te gaan doen. Ik heb altijd gezegd: "Ik probeer liever zelf tot een resultaat te komen dan met een arbitrage, want dan heb je controle op wat je afspreekt. Ik zie in deze fase nog mogelijkheden om tot een overeenstemming te komen; laten we dat proberen." Want ik zag ook wel dat het voor Shell en Exxon natuurlijk ook niet zo aantrekkelijk is, want gesteggel over geld terwijl het zou moeten gaan over de veiligheid van de inwoners van Groningen kan publicitaire schade opleveren. Dat wordt hier min of meer ter discussie gesteld. "Het lijkt wel of al die partijen het weer alleen maar hebben over geld." Dus dat is niet aantrekkelijk, ook niet voor hen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Is het nou zo dat op het moment dat werd besloten om over te gaan tot arbitrage, het de inschatting was van de onderhandelingskant van de Staat dat een strak mandaat met een klein beetje overschrijding nog wel uit te leggen was, maar dat toen al wel het vermoeden bestond dat het weleens veel meer zou kunnen worden?

De heer **Raab**:

Toen Shell en Exxon dat menu op tafel legden, om het zo maar te zeggen, hebben we ze natuurlijk uitgenodigd om er wat meer kleuring aan te geven: wat is er echt belangrijk? Dit in de hoop om tot een echte onderhandelingsdynamiek te komen. Toen dat niet gebeurde, toen zij niet bewogen, moet je ook zeggen: dan heeft het geen zin meer. Los van het feit van de afweging dat u net noemde, "beter arbitrage dan het verdedigen in de Tweede Kamer", los daarvan, was het op dat moment ook gewoon niet mogelijk om tot een echt gesprek te komen. Dan weet je dus al: dan zitten we hier onze tijd een beetje te verdoen; laten we het dan maar voorleggen in arbitrage. Nou, oké. Uiteindelijk was er geen andere optie.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Uiteindelijk was er geen andere optie.

De heer **Raab**:

Nee, dat denk ik. Dan hadden zij toch echt iets meer kleuring en nuance moeten geven aan hun ingenomen standpunten. Dat gebeurde niet. Dan krijg je een herhaling van zetten. Dus ja ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Denkt u nou ook dat de Staat uiteindelijk een lager bedrag zou hebben betaald als het was uitonderhandeld, in vergelijking tot de uitkomsten van de arbiter?

De heer **Raab**:

Daar moet je dan een inschatting van maken. Daarom is het belangrijk dat je wel met een strak mandaat op pad gaat, waarvan je zegt: ik ben er vrij zeker van dat we dan een uitkomst krijgen die beter is dan arbitrage.

Bovendien duurt arbitrage heel lang en ik vind het ook een zaak van waarde om zonder tijdsdruk maar wel snel een akkoord te bereiken, want daar krijg je ook helderheid mee. Helderheid naar de regio, helderheid naar de politiek, operationeel. Want we moeten wel een gasveld sluiten. Dat vereist ook goede medewerking, dus als je rust hebt op dit dossier, ook in de dynamiek tussen Shell en Exxon enerzijds en de Staat anderzijds, helpt dat bij het sneller en met minder haperingen en storingen terugbrengen van de gaswinning naar nul. Dus het helpt. Je moet dat dus altijd proberen. Dat hoort ook echt een beetje bij de zorgplicht die je hebt als Staat. Om dan te zeggen "weet je, we besteden het uit aan een paar onafhankelijke arbiters" vind ik niet zoals past bij de rol die ik vind dat de Staat zou moeten spelen.

De **voorzitter**:

Ik heb ook nog een enkele vraag aan u. We gaan weer even terug in de tijd. De olies worden uitgekocht uit Gasunie. Er is behoorlijk wat betaald en dat valt tegen omdat de tarieven die in rekening kunnen worden gebracht, lager worden. U heeft aangegeven dat er een toezegging was van EZ om te proberen dat terug te verdienen, maar dat ze later aangaven: de mededingingsautoriteit is onafhankelijk geworden en we zien die kansen niet meer. In andere verhoren hebben we gesproken over een later moment in de tijd, rond 2010-2011, als de mededingingsautoriteit GasTerra een forse boete wil opleggen. Die boete ging uiteindelijk van tafel door onderhandelingen waarbij EZ betrokken was. Hoe moet ik die twee dingen met elkaar rijmen?

De heer **Raab**:

Ja, dat vind ik een goede vraag. Weet je, ik kan die vraag eigenlijk niet beantwoorden. Ik kan alleen maar zeggen dat ik verbaasd was, gegeven het feit dat wij hoorden van onze collega's van EZK dat de ACM of de NMa -- ik weet niet meer wat toen de juiste naam was -- onafhankelijk was, dat ze ons met betrekking tot die regulering niet konden helpen, maar tegelijkertijd de

toenmalig minister -- ik weet niet eens meer wie dat was -- wel naar de NMa/ACM is gegaan om te kijken of die boete niet veranderd kon worden. Nou ja: verbazing; ik kon het niet rijmen met elkaar. Maar ik was er niet bij betrokken. Dit was iets dat bij mij kwam als een gerucht, "in de wandelgangen" zullen we maar zeggen. Ik heb dat toen gecheckt bij EZK en die zei: ja, dat is gebeurd. Nou ja.

De **voorzitter**:

U heeft dat toen al wel gehoord, in die tijd al, dus niet dankzij de enquête. U hoorde het toen al in de wandelgangen.

De heer **Raab**:

Toen was het al wel gebeurd, dacht ik. Toen hebben we daar vragen over gesteld, van: hoe kan dat dan? Ik weet eerlijk gezegd niet meer wat het antwoord was. Maar ik vond het in ieder geval onbevredigend. Op dat moment hielp het natuurlijk niet om mij meer verwant met EZK te voelen, zullen we maar zeggen. Maar dit speelt zich allemaal af in de periode -- wat was het: 2012, zei u geloof ik? 2013?

De **voorzitter**:

2010-2011.

De heer **Raab**:

Toen ik eenmaal bij de IRF zat, in die fase, ging de samenwerking met EZK wel echt goed, moet ik zeggen.

De **voorzitter**:

Nog even over de relatie tussen EZ en Financiën. EZ was natuurlijk eigenlijk een integraal onderdeel van het gasgebouw. Men heeft op heel veel momenten in de tijd moeten onderhandelen met de commerciële partijen in dat gasgebouw. Hoe keek Financiën daartegen aan? Drong Financiën nou vaker aan op harde afspraken dan op wat onduidelijkere onderhandelingen of deals tussen EZ en de olies?

De heer **Raab**:

Ik was daar in die tijd natuurlijk niet bij betrokken. Vanuit mijn rol bij Gasunie mocht ik er zelf niks mee te maken hebben, want we waren juist afgesplitst. Gasunie is afgesplitst van het gasgebouw op basis van Europese richtlijnen.

De **voorzitter**:

Maar in latere jaren dan, als u er wel bij betrokken bent? Was daar een rolverdeling in?

De heer **Raab**:

Toen vond ik dat er sprake was van een goede samenwerking, van goede informatiedeling. Dat was heel anders dan in het begin. Ik weet niet hoe de IRF toen ... Ik zat niet bij de IRF in 2012. Misschien was de IRF meer betrokken. Dat ik niet zo betrokken was, vond ik logisch, want ik zat bij Gasunie en die was afgesplitst. Ik mocht er dus ook niets mee te maken hebben. Dus ik vond het op zich nog wel logisch dat dat soort dingen niet met mij besproken werden. Maar toen ik bij de IRF zat, werd het wel met mij gedeeld en kon ik daar onze rol ook goed in vertegenwoordigen. Wat er in 2013 is gebeurd, in hoeverre de IRF toen is betrokken bij dit soort dingen, tja, dat weet ik niet echt. Mijn indruk was dat dat ook wel meeviel, of tegenviel, het is maar net hoe je het bekijkt. Maar dan zeg ik eigenlijk alweer te veel, want ik kan het niet staven.

De **voorzitter**:

Oké. U heeft een lange carrière gehad en veel inzicht in hoe onderhandelingen lopen, ook tussen ministeries, ook binnen een ministerraad, zeker als het gaat om financieel omvangrijke besluiten. U heeft aangegeven wat voorlag in 2018, het besluit om naar nul te gaan, geen harde financiële afspraak en wat dat zou betekenen voor de omvang van de versterkingsoperatie. Tegelijkertijd was er in politieke zin wel sprake van een verband tussen die twee. In hoeverre was het nou belangrijk om in de ministerraad of bij andere ministeries instemming te krijgen?

De heer **Raab**:

Dat is dan misschien wel echt het geheim van de ministerraad. Want ik weet niet hoe dit besproken is in de ministerraad. Voor Financiën was er in ieder geval geen keiharde koppeling; wij waren al akkoord met de daling van de gaswinning naar nul en de verwerking daarvan in de begroting. We waren ook akkoord met het feit van geen harde koppeling. In die zin speelde het geen rol. Even terugkomend op het citaat van de heer Kuijpers, die vroeg "hoe kon Financiën nou akkoord gaan met die raming?" Nee, wij zijn niet akkoord gegaan met die raming omdat die raming geen onderdeel was van de besluitvorming. We hebben richting EZK wel onze twijfels over die raming uitgesproken en ook aangedrongen: jongens, kan het nog wat scherper allemaal? Maar het was geen onderdeel van de onderhandelingen. Dus in die

zin is er geen koppeling geweest tussen dat besluit. Maar er was wel een inhoudelijke logica dat als je naar nul gaat, je de bron van de aardbevingen wegneemt en dat je dan dus zegt: ja, maar dan. Want die versterkingsoperatie was nog gebaseerd op een niveau van op dat moment rond de 20, 24 miljard. Als je dan naar nul gaat, is dat toch een heel andere achtergrond. Dat móét effect hebben op veiligheid. Als het niet een effect heeft, hoef je het niet te doen. Dit is een lang antwoord om nog eens even duidelijk te maken dat die koppeling er in mijn beleving echt niet lag.

De voorzitter:

Dat heeft u al gedaan. Dan nog één andere vraag. U zit natuurlijk niet zelf bij de ministerraad. We hebben wel gezien, en dat hebben we ook gehoord van onder anderen de sg van Economische Zaken, dat er ook ambtelijk nog voorwerk is verricht om ook de andere minister hierin, weliswaar in een laat stadium, mee te nemen. Heeft u uit dat circuit iets meegekregen over hoe andere ministeries erop reageerden?

De heer Raab:

Ik denk dat met name EZK dit heeft gedaan. Daar ben ik dus niet bij betrokken geweest. Ik kreeg natuurlijk wel telefoontjes van collega's van andere departementen die hun minister moesten adviseren en dan natuurlijk wilden weten wat Financiën ervan vond.

De voorzitter:

En wat zei u toen?

De heer Raab:

Ik zei: wij gaan akkoord; wij hebben onze minister geadviseerd om akkoord te gaan hiermee. Nou, dat was voor een heleboel mensen natuurlijk wel interessant om te horen. Ik weet niet meer hoeveel telefoontjes ik heb gehad, maar wat ik er wel uit afleidde, aan de voorkant, was dat ik dacht: dit gaat wel goed lopen, dit gaat er wel uitkomen, we gaan hier geen massieve weerstand ontvangen. Voor de meeste departementen was het belangrijkste natuurlijk dat dit besluit werd genomen maar dat ze daar niet voor hoefden om te buigen.

De voorzitter:

Ja.

De heer **Raab**:

Daar kreeg ik met name vragen over: hoe gaan jullie in de begroting oppakken? Dan zei ik: we hebben wat ruimte gevonden. Dan klonk er een zucht van verlichting.

De **voorzitter**:

De zorg bij hen was groter dat ze door een eventueel nulbesluit in de toekomst moesten bezuinigen dan dat een bepaald bedrag niet werd uitgegeven omdat de versterking kleiner werd.

De heer **Raab**:

Nee, dat speelde geen rol. Daar heb ik echt geen enkele collega over gehoord.

De **voorzitter**:

Helder.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

We hebben in het verhoor gesproken over een aantal onderhandelingen die gevoerd zijn tussen de Staat en Shell en ExxonMobil. In hoeverre acht u de Staat voldoende toegerust en ervaren om dat soort onderhandelingen te kunnen doen?

De heer **Raab**:

Het begint ermee dat je moet weten wat je niet weet. Je moet dus bewust onbekwaam zijn, daar begint het mee. Je moet weten wat je weet en je moet weten wat je niet weet. Voor datgene wat je niet weet, kun je in deze wereld assistentie inhuren. Dat moet je ook altijd doen. Dat is ook de les die we in de loop van de tijd hebben geleerd. Dat heb ik ook in de financiële crisis gezien. Toen kwamen die banken op ons af. Die hadden er dan verstand van, maar die hadden legers aan adviseurs bij zich, weleens in die mate dat ik dacht: jullie zijn er toch van, dus waarom heb je zo veel adviseurs nodig? Maar goed, dat deden zij ook. Zij waren dus ook bewust onbekwaam op een aantal punten. Daar begint het mee. Aan de andere kant, weet je, onderhandelen is niet een of andere magische truc. Ik heb tegenover mensen gezeten die het complete Handboek onderhandelen hadden doorgewerkt en alle trucs hadden toegepast. Ik stond erbij en ik keek ernaar en ik was verbaasd, maar het had geen enkel resultaat. Ze hadden zichzelf misschien in de voet geschoten omdat ze veel te veel bezig waren met de bijverschijnselen en niet met de materie zelf. Waar het om

gaat, is dat je gewoon duidelijk weet wat je wil en dat je ook duidelijk weet wat je niet wil, en dat je daar naar je onderhandelingspartner ook volstrekt helder over bent en dat je ook opereert binnen een mandaat dat maatgevend voor je is. Als je zegt "ik ga met niets akkoord wat ik niet begrijp en wat ik niet honderd procent kan onderschrijven", dus een stukje risicomanagement naar jezelf toe, dan denk ik dat je de grootste risico's wel ondervangen hebt. Je moet wel weten ... Je moet ook de andere partij nooit onderschatten. Shell en Exxon zijn natuurlijk hele geduchte onderhandelaars. Nou, we hebben daar ook wel een stukje blootstelling aan gehad. Zij beginnen mij natuurlijk te kennen en ik hen, dus al te veel verrassingen kunnen zich niet meer voordoen, denk ik.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Wat heeft u gedaan om de positie van de Staat ten opzichte van de olies zo sterk mogelijk te maken?

De heer **Raab**:

Dat is eigenlijk alles wat ik net zei. Daar hadden we inmiddels ook een structuur voor opgezet bij EZK, zodat ook wij onze inbreng volledig konden leveren. Dat er externen werden ingehuurd en zo. Dat je het ingaat met duidelijke posities. En er moet ook altijd sprake zijn van flexibiliteit, hè. Het kan niet zo zijn ... Het is ook wel weer geven en nemen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Hoe ...

De heer **Raab**:

Iedereen zet z'n punten in als maximaal. Sommige punten zijn voor andere mensen net iets belangrijker dan andere en wij hebben dat ook. Voor ons zijn sommige punten heel belangrijk en andere wat minder. Als dat nou een beetje negatief gecorreleerd is met elkaar, dan kun je mekaar vinden. Als onze onbelangrijke punten nou toevallig sporen met de belangrijke punten voor hen en omgekeerd, dan kan je iets van een uitruil maken die in z'n totaliteit toch evenwichtig is, waardoor je binnen je mandaat blijft.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

En die uitruil, vond die plaats op onderwerpen uit alleen hetzelfde dossier of ook wel uit andere dossiers?

De heer **Raab**:

Ja, nou ja, we probeerden het toch redelijk inhoudelijk te houden in de zin dat je een breed totaalpakket maakte. Het was vrij breed opgezet, waarbij vrij veel verschillende elementen een rol speelden. Je moet ook altijd kijken of er misschien ook hele andere elementen zijn. Dit ging over Groningen. Je kan zeggen: er speelt misschien ook iets bij een klein olieveld ergens anders in Nederland; kunnen we dat erbij brengen? Daar moet je even over nadenken, of je denkt dat dat iets oplevert of niet. In Nederland zijn wij over het algemeen wel onderhandelaars die het relatief houden bij de onderwerpen die er echt toe doen. Ik weet wel dat in andere landen alles met alles wordt verbonden, wat soms best goede resultaten oplevert. In Nederland doen we dat meestal toch iets minder makkelijk.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Bedoelt u met "in Nederland" de Staat of zag u ook een verschil bij uw onderhandelingspartners, de olies?

De heer **Raab**:

Nee, ik bedoel een beetje de Nederlandse cultuur in z'n algemeenheid, om het toch wat zakelijker te houden bij de dingen die ertoe doen. Ik heb ook in Europa onderhandeld en dan zie je dat landen de meest ongelofelijke dingen met elkaar weten te verbinden, met veto's die ze kunnen inzetten en die helemaal niks met elkaar te maken hebben maar waarmee je toch op een ander punt iets kunt ... Wij voelen ons daar als Nederland toch iets minder senang bij, denk ik. Wij willen toch graag de onderwerpen op hun eigen inhoudelijke merites beoordelen.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Zag u verschil tussen het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Financiën in de onderhandelingstrajecten die u met de olies heeft gehad?

De heer **Raab**:

Nou, eigenlijk niet. Wat ik net al zei, vanaf eind 2017, begin 2018 zaten we in een goede overlegstructuur met elkaar en kwamen we altijd uit op de onderhandelingsinzet. Ook in de tijd dat we samen aan tafel zaten, heb ik geen verschil van insteek gemerkt en hadden we beide af en toe een stevig inbreng wanneer dat nodig was.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Als u nu zo terugkijkt op uw jaren in de verschillende posities die u had, hoe zou u dan de publiek-private samenwerking in het gasgebouw beschrijven, met uw ervaring?

De heer **Raab**:

Meer privaat dan publiek.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Kunt u me dat uitleggen?

De heer **Raab**:

Dat is natuurlijk een beetje makkelijk gemaakte opmerking. Er is in 1963 een bepaalde vorm van samenwerking gekozen, een overeenkomst van samenwerking, en die is in de loop van de jaren een beetje aangepast en er is wat bijgebouwd. Toen ik er voor de eerste keer een beetje mee in aanraking kwam, was het al 2007. Als je dat ziet, denk je met de kennis van toen en nu: nu zouden we dat niet meer op die manier hebben vormgegeven als in 1963.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Welke elementen zijn dan ...

De heer **Raab**:

Je moet als je met twee commerciële partijen in een commerciële venture gaat, erg oppassen dat het publieke belang niet ondergesneeuwd raakt, want wij zitten er niet om zo veel mogelijk geld te verdienen, wij zitten er om publieke belangen te borgen. Dat moet je goed scheiden van de commerciële belangen. In zo'n samenwerking zoals die in 1963 neergezet is, zijn de publieke belangen onvoldoende meegenomen, vind ik. Je zet de mensen van EZK die daarin een rol spelen ook in een moeilijke positie, want ja, ze moeten enerzijds fijn samenwerken met de mensen van Shell en Exxon en anderzijds zijn er de publieke belangen. Je hebt dus eigenlijk twee verschillende petten op en dat lijkt mij best wel lastig. Maar ja, in 2007, toen ik ... Iedereen moet dealen met de situatie die er is. EZK zag die kwetsbaarheid ook wel en heeft ook wel getracht daar geleidelijk aan iets aan te doen door zich ook anders op te stellen. Ik zei net al, hoe we dat AoH aanpakten en oppakten heb ik zelf als heel positief ervaren. Ik denk dat EZK zich inmiddels echt zodanig positioneert dat het publieke belang voor hen ook echt vooropstaat.

Mevrouw **Tielen** (VVD):

Dank u wel.

De **voorzitter**:

We zijn uitgevraagd als commissie. Dank voor uw medewerking. Ik verzoek de griffier om u en de heer Van Goudoever naar buiten te geleiden.

Het volgende verhoor zal starten om 13.30 uur. Dat is met de heer Gaastra, directeur-generaal Klimaat en Energie van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat.

Sluiting 12.49 uur.